

KWARTIER- MAKEN, WERKEN AAN RUIMTE VOOR ANDERS-ZIJN

OPENBARE LES 16 DECEMBER 2011
DR. DOORTJE KAL

LECTORAAT /
BIJZONDER LECTORAAT KWARTIERMAKEN

HOGESCHOOL
UTRECHT

KWARTIER- MAKEN, WERKEN AAN RUIMTE VOOR ANDERS=ZIJN

OPENBARE LES 16 DECEMBER 2011
DR. DOORTJE KAL

BIJZONDER LECTORAAT KWARTIERMAKEN
KENNISCENTRUM SOCIALE INNOVATIE

/ WOORD VOORAF

Het boekje dat voor u ligt is een uitgebreide versie van de op 16 december 2011 uitgesproken openbare les: Kwartiermaken – werken aan ruimte voor anders-zijn.

In de uitnodiging voor deze les wordt de vraag opgeworpen wat kwartiermaken betekent voor de opleiding tot sociale professional in tijden van materiële en morele onzekerheid. Zygmunt Bauman (2011) spreekt over vloeibare tijden waarin zowel instituties als het individuele leven vloeibaar, dat wil zeggen onzeker zijn. Dat leidt tot enerzijds desintegratie van het sociale leven en een teloorgang van bestaande instituties van collectief handelen. Van de mens wordt gevraagd flexibel te zijn en zich aan te passen aan de snelheid waarmee het bestaande vervloeit. Daarmee creëren deze vloeibare tijden hun eigen vreemdelingen; hun eigen harde grenzen tussen binnenstaanders en buitenstaanders (Schinkel, 2011). In het slothoofdstuk *Utopia in een tijd van onzekerheid* geeft Bauman ons als het ware de opdracht mee om te identificeren wie en wat die harde grenzen doen voortbestaan en om ruimte te geven aan tegenkrachten: de vreemdelingen en buitenstaanders en hun bondgenoten. Om hen te helpen om de druk om te aanvaarden zoals het is, te weerstaan.

Na een persoonlijke inleiding introduceer ik in het navolgende kwartiermaken als een praktijk waarin wordt geprobeerd maatschappelijke contexten van bedoelde en onbedoelde uitsluiting te beïnvloeden. Voor het werken aan gastvrijheid voor vreemdheid zijn filosofische reflecties behulpzaam gebleken. Dat laat ik zien in het tweede hoofdstuk. Het derde hoofdstuk geeft weer hoe ik aankijk tegen onderzoek en welke thema's ik bij de kop wil vatten. In het vierde hoofdstuk besluit ik met de opdracht die ik zie voor het onderwijs in deze vloeibare tijden.

Tussendoor komt een drietal kwartiermakers aan bod.

Ik heb dit lectoraat aan veel mensen te danken. Ik noem hen in het dankwoord. Ik dank hen oprecht voor het in mij gestelde vertrouwen.

Dr. Doortje Kal

PS: de noten kunt u ook rustig achteraf nog eens doornemen. Dat scheelt veel geblader.

WOORD VOORAF 2

INLEIDING 7

1. **KWARTIERMAKEN – INTRODUCTIE EN ACHTERGROND** 13
2. **KWARTIERMAKEN. OVER VREEMDHEID, GASTVRIJHEID EN OPSCHORTING** 17
3. **ONDERZOEK – HET ORGANISEREN VAN 'KRITISCHE DIALOGEN'** 25
4. **KWARTIERMAKEN IN HET ONDERWIJS** 39

INTERMEZZO'S: KWARTIERMAKERS AAN HET WOORD

PORTRET GERDA BAERVELDT 10

PORTRET KAREN SOETERIK 23

PORTRET FRITZ BREMER 44

PHOTOVOICE 47

NOTEN 49

LITERATUUR 59

Dankwoord 65

Curriculum Vitae 68

Colofon 71

"KWARTIERMAKEN GAAT OVER HET WERKEN AAN VOORWAARDEN VOOR MEEDOEN EN ERBIJ HOREN VAN MENSEN MET EEN PSYCHIATRISCHE ACHTERGROND OF ANDEREN DIE MET UITSLUITING KAMPEN."

/ INLEIDING

Dit voorjaar bleek ik een uitgezaaid melanoom te hebben, een kwaadaardige agressieve kanker. Het goede nieuws was dat het slechts één uitzaaiing betrof en dat daarom opereren zinvol was. Het slechte nieuws was dat het een flinke operatie zou zijn met mogelijk ingrijpende gevolgen. Die gevolgen zijn gelukkig alleszins meegevallen. Na twee maanden revalidatie was ik weer aardig op de been. Wat niet meeviel was dat ik niet meekon met de jaarlijkse zomertournee van de Fanfare van de Eerste Liefdesnacht, het straatorkest waarvan ik al 27 jaar deel uitmaak en dat juist dit jaar naar de door Israël bezette Westbank ging. Op een julidag toen ik voor controle terug naar het ziekenhuis moest, liep het spreekuur van mijn chirurg weer eens flink uit. Dat gebeurt altijd omdat hij iedereen veel meer tijd geeft dan er voor een consult staat. Ik was die dag redelijk in paniek; mijn jongere buurvrouw had na een vergelijkbare operatie alweer een nieuwe uitzaaiing. Maar ik voelde me ook verdrietig, of misschien is gefrustreerd een beter woord. Waarom eigenlijk precies? Waarom was die reis naar de Westbank zo belangrijk voor mij? Terwijl ik op een bank voor het ziekenhuis wachtte tot ik aan de beurt was – in de zon die eindelijk weer even scheen – ontdekte ik allerlei 'kwartiermaakaspecten' aan mijn situatie. Ik loop ze ter introductie kort met u door.

1. Bijdragen

Kwartiermaken gaat over het werken aan voorwaarden voor meedoen en erbij horen van mensen met een psychiatrische achtergrond of anderen die met uitsluiting kampen. De termen meedoen en erbij horen – centrale doelen van de Wet maatschappelijke ondersteuning – gaan in essentie over de kans krijgen 'bij te dragen' aan wat iemand zelf van belang acht voor een zinvol leven. Ik voelde een onbeschrijflijke frustratie omdat ik afgesneden was van de mogelijkheid *mijn bijdrage te leveren* aan

deze reis van het orkest – een reis die een blijk van solidariteit wilde zijn met mensen die al decennialang in kampen leven en vaak letterlijk geen kant op kunnen.¹

Maar als dit enkele feit mij zóveel frustratie bezorgde, hoe is het dan voor mensen met een psychiatrische geschiedenis? Waar worden zij niet allemaal van afgesneden? Hoe wordt hun – vaak *zonder* de mogelijkheid van benoeming – de kans ontnomen mee te doen, erbij te horen, bij te dragen? Hoeveel pijn doet het om je ‘sociaal overbodig’ te voelen, niet de kans te krijgen van betekenis te zijn, op een gebied waarop je zelf verlangt (wel) van betekenis te zijn?

2. Autonomie

Hoewel ik hele verhandelingen heb geschreven over autonomie en niet nalaat het (eenzijdig) – in wezen liberale - zelfredzaamheids /alias autonomiedenken binnen de Wmo te bekritisieren, ben ik zelden zo hard met de grenzen van mijn eigen autonomie geconfronteerd. Opeens wilde ik niets liever dan autonomie of, in Taylors (1996) woorden authenticiteit, terugbrengen tot het verlangen te doen waar ik zin in had zonder dat iemand zich ermee bemoeide. Ik wilde de operatie uitstellen en meegaan met de fanfare. Maar, dat wat ik wil komt niet uit mijn grote teen, zo vat ik graag Taylors zienswijze samen. Het komt tot stand in gesprek met betekenisvolle mensen om mij heen, niet in de laatste plaats mijn lieve dochter, maar ook de chirurg die ik vertrouw, vrienden, familie, collega's en mijn medemuzikanten die vrienden en familie tegelijk zijn. Zij willen dat ik me laat opereren; ze willen dat ik blijf leven. Hier zou een oproep om vooral mijn eigen hart te volgen leeg en loos zijn, vrijblijvend ook, omdat hij geen plaats maakt voor de betrokkenheid van de anderen bij mijn leven, in mijn leven - hoezeer ook betrokkenheid bij de Palestijnen en de fanfare mijn motief was.

3. Presentie

Ik heb in deze periode heel veel presentie mogen ervaren in de zin van meeleven, oprechte betrokkenheid, aandachtige nabijheid.

Ik heb echter ook ervaren hoe moeilijk het voor anderen was bij mijn verdriet over het missen van de reis te blijven. 'Volgend jaar is er weer een fanfaretrip, dan ga je weer mee!' was de goedbedoelde opwekkende boodschap die ik steeds weer te horen kreeg maar die mij geen troost bood. Deze reis was uniek en zou niet meer terugkomen. Dat wist ik maar al te goed. (Bovendien was het niet zo zeker *dat* ik weer mee zou kunnen doen.) Het deed mij van binnenuit voelen wat Andries Baart (2001) beschrijft m.b.t. de moeilijkheid bij het lijden te blijven; het niet te bagatelliseren, het niet klein te maken, niet weg te poetsen, niet klinisch te herbenoemen, niet af te nemen, het niet te ontkennen, of een oplossing te suggereren; het enige dat troost is het te erkennen en toe te geven dat het – in dit geval althans – niet oplosbaar is.

4. Kwetsbaarheid

Ten vierde was er de confrontatie met *kwetsbaarheid* van deze in mijn beleving weerbare burger. Daarom probeer ik ook consequent over weerbaarder burgers te spreken, die in hun leven vroeg of laat oog in oog staan met hun kwetsbaarheid, en kwetsbaarder burgers bij wie het de kunst is daar waar ze goed in zijn, of plezier in hebben tevoorschijn te roepen. Daarom komt kwartiermaken ook op voor een burgerschap waarin kwetsbaarheid en zorgzaamheid zijn opgenomen en waarin niet alleen het leveren van betaalde prestaties telt. Het is hoopgevend dat de groeiende Occupybeweging hierop de vinger legt.²

5. Hoop

In de filosofie van de beweging voor *Herstel Ervaringsdeskundigheid en Empowerment* (HEE) is niet voor niets *hoop* een centrale pijler. Voor mij was het niets minder dan het perspectief van precies dit bijzonder lectoraat dat mij hoop gaf; een perspectief om voor te gaan. "Het geheim van overleven is zingeving", citeert ervaringsdeskundige Dikkie Roelofsen Victor Frankl (Van Bakel en Roelofsen, 2011). En toen bleek (zinvolle!) arbeid een werkzaam medicijn; dat wat Annette Plooy (2007) de heilzame werking van maatschappelijke deelname noemt.³

Het zachtjesaan kunnen voorbereiden van deze openbare les hielp mij – naast de onverminderde nabijheid van vrienden en familie - die regenachtige zomer waarin ik fysiek niet zoveel kon, door te komen.

Ik wil met deze persoonlijke introductie op kwartiermaken niet de suggestie wekken dat mijn lijden zomaar vergelijkbaar was met dat van mensen met psychiatrie-ervaring. Hier speelt een groot en vaak opgemerkt verschil: als je fysiek iets mankeert (met misschien psychische problemen als gevolg) krijg je vaak veel steun van vrienden. Dat was bij mij ook zo. Maar mensen met langdurige en ernstige psychische problemen en met een geschiedenis in de psychiatrie verliezen hun vrienden vaak.

In het werkboek Kwartiermaken waaraan Gerda Scholtens en ik werken met medewerking van Rutger Post (Inbeelding) portretteren we een aantal kwartiermakers. Bijgaand van de portretten van drie kwartiermakers een fragment. Het werkboek zal begin 2012 uitkomen en is een gevolg van de cursus kwartiermaken voor ervaringsdeskundigen, die op initiatief van Anoksis in de persoon van David Hidajattoellah en steun van Mette Lanssen in 2010 plaatsvond.

Portret Gerda Baerveldt

Vriendendienst brengt mensen onder de mensen

Gerda Baerveldt is kwartiermaakster bij de Amsterdamse Vriendendiensten en deed mee aan de cursus kwartiermaken voor ervaringsdeskundigen. Vriendendienst heeft voor haar alles met kwartiermaken te maken: "Het speerpunt van de Vriendendienst is het een-op-een-maatjescontact. Mensen uit de maatschappij worden in contact gebracht met mensen met een psychiatrische achtergrond om hen mee te nemen die samenleving in. Je slaat daarmee twee vliegen in één klap: je brengt mensen met elkaar in contact wat hun beider leefwereld vergroot én je brengt mensen in de samenleving, 'mensen onder de mensen' zoals het motto

van Vriendendienst luidt. (...)

Wat mij *spirit* geeft zijn de verhalen van mensen. Vrijwilligers die duidelijk maken dat ze anders nooit met iemand uit de psychiatrie in contact zouden zijn gekomen, nooit hadden ontdekt hoe ze naast iemand konden staan; ze maken duidelijk dat er echt iets met ze gebeurt.

Soms worden de maatjes ook daadwerkelijk vrienden. (...)

Ik vind onze *Open Huizen* echt een kwartiermaakactiviteit. Dat doen we nu in 5 of 6 buurtcentra. We organiseren een lunch met een activiteit er achteraan en proberen naast 'onze mensen' ook zoveel mogelijk andere mensen uit de buurt hiervoor te interesseren en dat lukt goed!

We werken met heel veel stagiaires van de Hogeschool Amsterdam. Gedurende het schooljaar lopen er zo'n 18 studenten vanuit de Sociaal Pedagogische Hulpverlening stage die elk 3 maatjes hebben, dan nog drie vanuit het Algemeen maatschappelijk werk en nog zes mensen die toegepaste psychologie studeren en die twee maatjes hebben. Ze vinden het allemaal enorm leerzaam. Ze zijn gespitst op ziektebeelden, maar leren bij ons dat het niet over ziektebeelden maar over mensen gaat.

Ik vind het heel belangrijk dat hulpverleners in spe leren om naast iemand te staan en het denken in ziektebeelden achter zich laten. Dat brengt hen tot de kern. Ze weten niet echt hoe de levens van geïsoleerde of gekwetste of lijdende mensen eruit zien. Ze ervaren dat mensen gewoon als mens benaderbaar zijn; ze ervaren ook dat iemand opvallend gedrag kan vertonen en hoe lastig dat soms is als je samen op de markt loopt."

"HET GAAT NIET OM
EEN NORMALISE-
RINGSPROCES, OM
HET AANPASSEN VAN
DE PATIËNTEN AAN
DE SAMENLEVING."

1 / KWARTIERMAKEN – INTRODUCTIE EN ACHTERGROND

Achtergrond

In hun boek *Arbeidsrehabilitatie in een vernieuwde geestelijke gezondheidszorg* introduceren Jaap van Weeghel en Jacques Zeelen (1990) het begrip *kwartiermaken*. Zij verstaan daaronder die inspanningen die gericht zijn op het in beeld brengen, het toegankelijk maken en het zo nodig aanpassen van maatschappelijke werksituaties, maar het gaat natuurlijk net zozeer op voor andere situaties. Het gaat om het geschikt maken van (werk- of andere) plekken. Niet alleen voor de individuele cliënt; evenzeer gaat het om het uitzetten van een *collectieve* omgevingsstrategie ten behoeve van humanisering van de arbeid of de samenleving als geheel.

IEP

Toen ik in 1990 ging werken op een goed functionerend Dagactiviteitencentrum (Dac) kon ik meteen aan de slag met dit begrippenkader: kwartiermaken als collectieve omgevingsstrategie, ter humanisering van de samenleving. De vele bezoekers van het Dac onderstreepten met hun komst immers de onherbergzaamheid van de samenleving. Samen met de toenmalige (Riagg) preventiewerker Kees Onderwater ging ik de stadsdelen langs om hen – zowel financieel als beleidsmatig - te engageren bij wat we 'categoraal opbouwwerk' noemden, opbouwwerk voor mensen met psychiatrische handicaps. Kort gezegd was het doel van dit project – in de terminologie van toen –
"het bevorderen van een infrastructuur waardoor de participatie aan wonen, werken, weten en welzijn van mensen met een psychiatrische handicap van de grond komt. Het project is gericht op de maatschappelijke integratie van mensen die nu maar al te vaak een gemarginaliseerd bestaan leiden. Het raakt precies het gebied waar de beïnvloedingsmogelijkheden van de ggz tekortschieten en waarvoor maatschappelijke betrokkenheid een vereiste is." (...) "Het gaat niet om een normaliseringsproces, om het

aanpassen van de patiënten aan de samenleving. Het gaat om een acceptatie (en herwaardering) van het 'anders-zijn', om het scheppen van sociale ruimte in de samenleving, om gerichtheid op overlevingskansen van kwetsbare mensen."

(Brochure Psychiatrie Opbouwwerk Samenleving, 1991)

Het uitzicht van Sisyphus – maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid

Maatschappelijke contexten zijn in de psychiatrie steeds minder een thema – zeker als we het vergelijken met de inzet ten tijde van de oprichting van de *Nederlandsche Vereeniging tot bevordering der Geestelijke Volksgezondheid* in 1924. In de loop der jaren werd steeds minder over een *beweging voor geestelijke gezondheid* gesproken; steeds sterker was de gerichtheid op het organiseren van instellingen voor geestelijke gezondheidszorg ten behoeve van individuen. Psychiater en hoogleraar Trimbos verzette zich tegen deze *individualiserende* benadering. Volgens Trimbos was het ook zaak de maatschappij te behandelen die de 'collectieve neurosen' veroorzaakte. Trimbos zag zich als psychiater genoodzaakt tot een maatschappijkritische opstelling. Zijn open houding ten opzichte van de *antipsychiatrie* – die in zijn beroepsgroep weinig bijval kreeg – verklaarde hij als volgt: "Wie ervaart dat maatschappelijke structuren medeverantwoordelijk zijn voor de psychische nood en de afwijkingen die het psychiatrische systeem binnenkomen, krijgt te maken met maatschappijkritiek en politiek. Door de eeuwen heen is de psychiatrische patiënt iemand die meer schade ondervindt dan schade berokkent." (Kal, 1995)⁴

Met de enigszins tegendraadse bundel *Het uitzicht van Sisyphus* heb ik als preventiemedewerker bij Riagg Haagrand geprobeerd een impuls te geven aan een discussie over het belang van maatschappelijke contexten en iets van een maatschappelijke benadering opnieuw te agenderen. Daarbij nam ik afstand van de gedachte dat problemen van geestelijke (on)gezondheid individuele problemen zijn. Overigens wordt meestal de relevantie van maatschappelijke contexten niet ontkend, maar er wordt gewerkt alsof ze toch irrelevant zijn - er wordt niets mee gedaan.^{5 6}

In de Sisyphusbundel hebben we laten zien hoe psychische problemen op z'n minst ook naar de inrichting van onze samenleving verwijzen. Respect voor individualiteit, voor anders-zijn moet op structuren en systemen bevochten worden, stelde Jan Baars (1995) in zijn inleiding. Het ter discussie stellen van vanzelfsprekendheden behoort daartoe. De bundel wilde daarvoor aangrijpingspunten bieden – zowel op het niveau van de samenleving als op dat van de hulpverlenings- en preventiepraktijk (Baars & Kal, 1995).

Zo vormde deze bundel de opmaat voor een nieuw project kwartiermaken dat in 1997 startte in Zoetermeer. In 2001 promoveerde ik aan de Universiteit voor Humanistiek op een beschrijving van en reflectie op dit project. Van vooral de filosofische reflectie laat ik u in het navolgende iets zien.

"ZONDER SPECIALE INZET BESTAAT ER GEREDE KANS DAT DE ONTMOETING MET 'DE ONGEWONE ANDER' OP NIETS UITLOOPT."

2 / KWARTIERMAKEN. OVER VREEMDHEID, GASTVRIJHEID EN OPSCHORTING

Introductie

Aan kwartiermaakactiviteiten ligt de vraag van cliënten ten grondslag om, zoals een van hen het eens formuleerde, "lid van de wereld te mogen worden" (Scholtens & Kal, 1999). Dat lukt niet zomaar als je gek bent of gek bent geweest. "De dingen in de wereld gebeuren op afspraak of op voorspraak", citeer ik Keefman, alias Jan Arends (1972). En omdat (weer Keefman) "psychiatrisch gestoorde mensen vaak niet worden verstaan" – ligt er een probleem. De psychiatrie heeft niet alleen lange tijd haar patiënten in (totaal)instituten opgesloten, maar sluit nog steeds en in zeker opzicht steeds meer ook zichzelf als discipline op.

Met het in de jaren tachtig ingezette beleid van *vermaatschappelijking* wordt geprobeerd mensen met psychiatrische problematiek in de samenleving te laten terugkeren of hen in de samenleving te houden. Zorg dicht bij huis en maatschappelijke steun moeten 'het lid van de wereld worden' beter mogelijk maken. De paradoxale situatie doet zich evenwel voor dat de oriëntatie van de psychiatrie zich meer en meer verengt tot het medisch-biologisch discours. De deïnstitucionalisering lijkt aan haar als discipline voorbij te gaan. Dat is ernstig. Het dominante biomedische discours in de psychiatrie maakt het voor zowel ggz-cliënten als andere burgers moeilijk anders te denken dan in (dichotome) termen van 'psychisch ziek' en 'gezond'; ze maakt het moeilijk anders te denken over anders-zijn. En voor sociale integratie is juist dat belangrijk. De toename van biomedische kennis heeft het integratiepotentieel in de samenleving niet verhoogd. Meer van dit type kennis leidt wel tot meer geïdentificeerde psychiatrische problematiek, maar het leidt niet tot meer begrip of tolerantie voor mensen 'met een psychiatrische achtergrond'. In het navolgende introduceer ik een filosofische reflectie die moet helpen om 'het ruimte maken voor de vreemde ander' te doordenken en in de praktijk te realiseren, maar eerst sta ik stil bij de categorisering die ik uitvoer.

Categorisering – een paradoxale strategie

Ruimte maken voor mensen die anders zijn? Zet dat niet evenzeer aan tot een wij-zijdenken, tot stigmatisering en verhindert dat niet het herstel van wederkerigheid? Ik heb voor de categorisering gekozen om de volgende redenen:

1. Het niet benoemen van 'het anders-zijn', het er niet over hebben, haalt de groep niet uit de marge.
2. Om te kunnen integreren moet 'het andere' (hoe relatief ook) in zijn andersheid kans krijgen om te verschijnen. Dat is nodig om een tegenpositie te kunnen ontwikkelen. Het benoemen van de groep als categorie is noodzakelijk om de uitsluitende werking van de normaliteit te achterhalen en aan de orde te kunnen stellen. *De categorisering functioneert als een tussenstap.* De tussenstap wordt gezet, juist om uitzicht te bieden op integratie (oftewel op verbinding met anderen) en behoedt tegelijkertijd voor een gelijkmakende assimilatie waarin geen erkenning bestaat voor andersheid of verschil.

Ik heb voor deze gedachtegang steun gevonden in het differentiedenken van o.a. Luce Irigaray.⁷ Het differentiedenken motiveert tot het cultiveren van waarden die aanzetten tot respect voor en engagement met het anders-zijn van de ander. Het differentiedenken maakt de op zich hachelijke categorisering productief. Het biedt een 'vocabulaire van verschil' waarin het anders-zijn van de ander in verhouding tot het gangbare verschijnt. Door het anders-zijn als verhoudingsprobleem aan te merken, wordt ook de andere pool, de normaliteit, in het geding gebracht. De normale wereld en werkelijkheid komen ter discussie te staan juist om voor 'de vreemde ander' ruimte te maken.⁸

Kwartiermaken verdedigt de stelling dat het streven naar integratie van mensen met een psychiatrische achtergrond of andere 'niet-standaardburgers' de ontvangende samenleving confronteert met *strijdigheid*; er is sprake van frictie, van ongemakkelijkheid, er is iets dat niet zomaar past. Deze strijdigheid vraagt van de samenleving met haar instellingen en bedrijven, buurten en netwerken, taal en cultuur, burgers en politici om reflectie op het gangbare met het oog op toegang voor en tot de vreemde ander.

Zonder voorbereiding, oftewel zonder speciale inzet bestaat er gereede kans dat de ontmoeting met 'de ongewone ander' op niets uitloopt. Een integratie zonder dat de ander 'als ander' kan verschijnen, dwingt de ander tot eenzijdige aanpassing, tot assimilatie, tot onderdrukkende gelijkwording. Kwartiermaken betreft precies deze voorbereiding, deze wegbereiding voor (ruimte voor) anders-zijn.

a) Vreemdheid en strijdigheid

In verband met de ontvangst van degene die misschien als vreemd wordt ervaren, gebruik ik termen als 'het andere' of 'het vreemde' of ook 'het onbenoembare'; ik schrijf over 'onpresenteerbaar lijden' en onbenoembare strijdigheid. *Strijdigheid* heeft bij (differentiënder) Lyotard de speciale betekenis van een geschil over een geschil. Een geschil over een geschil ontstaat als de ander het geschil niet als zodanig erkent. De ervaring wordt daardoor onpresenteerbaar. Dat is bij kwartiermaken een cruciale notie. Het gaat om een ervaring die door de betrokkene niet kan worden besproken in algemeen verstaanbare of erkende termen. Dat plaatst de betrokkene in een positie van sprakeloosheid en daarmee van isolement. De kern van de strijdigheid bestaat uit het lijden aan het onrecht dat de eigen positie (ervaring, beleving, aandoening, herinnering) niet tot uitdrukking kan worden gebracht in een situatie waarin juist die positie in het geding is. Dat plaatst ons voor de vraag hoe te werken aan de optimalisering van condities om het sprakeloze toch verstaanbaar te maken. *Ik zou van een strijdigheid willen spreken wanneer iemand die een klacht aan wil melden beroofd is van de middelen om te argumenteren en daardoor slachtoffer wordt (...)* Er is sprake van *strijdigheid* tussen twee partijen wanneer een conflict dat hen tegenover elkaar doet staan 'geregeld' wordt in het idioom van een van beide partijen terwijl het onrecht waaronder de ander lijdt niet in dat idioom voorkomt (Lyotard, geciteerd bij Kunneman, 1996, blz. 179).⁹

Met de signalering van deze vormen van niet-formuleerbaar onrecht doet Lyotard een appel om stem te geven aan het

onrecht dat binnen een heersend discoursgenre, binnen een bepaald taalspel niet gearticuleerd kan worden. Daarvoor zijn nieuwe idiomen nodig, of wanneer het bijvoorbeeld mensen met een ernstige verstandelijke handicap betreft, niet alleen op taal gerichte hermeneutische competenties (Meininger, 1997, 2007).¹⁰ Lyotard wijst erop dat de genoegdoening die hierdoor misschien mogelijk wordt gemaakt altijd partieel blijft. De nieuwe idiomen lopen zelf het risico voertuig van strijdigheid te worden doordat zij op hun beurt op een reeds uitgestippelde manier in het gesprek worden ingezet en op andere sprekers en 'actoren' een uitsluitend effect hebben.^{11 12} Miroslav Volf (bij Kal, 2001) zet de vraag van de vreemde ander op scherp met zijn constatering dat er grenzen zijn aan het verstaan van de ander. Hij acht het – tegen de verwachting in – van essentieel belang de vaardigheid te verwerven de ander niet te verstaan. Hij doelt daarmee op de weigering toe te geven aan de altijd aanwezige behoefte de ander te verstaan binnen het eigen voorgegeven referentiekader. Een dergelijke weigering opent zijns inziens creatieve mogelijkheden tot een nieuw en beter wederzijds verstaan.

b) Gastvrijheid

Kwartiermaken richt zich met het oog op (je zou kunnen zeggen alternatief) burgerschap op het gastvrij maken van de samenleving. Gastvrij? Zijn cliënten dan 'gasten' in de samenleving? Zijn ze niet gewoon medeburgers? Nee, niet gewoon. Veel mensen met psychiatrische of verstandelijke handicap voelen zich als vreemden in de samenleving, of ze worden door de samenleving als vreemden behandeld. Juist die ervaren vreemdheid geeft soms wrijving en ongemakkelijkheid. Een vreemdeling kan bang zijn voor 'gek' te worden uitgemaakt, als gestoord te worden gezien; hij spreekt misschien de taal niet, kent de gewoontes niet, gedraagt zich onbeholpen. Bij deze ervaren vreemdheid past het begrip gastvrijheid en wel zo, als de Franse filosoof Jacques Derrida (1998) dat heeft beschreven in zijn essay *Gastvrijheid*. Kunnen wij van de vreemdeling verwachten, dat hij zich gedraagt als de anderen en de taal spreekt van de anderen vóórdat hij verwelkomd wordt?

Kunnen we dan nog wel spreken over het verlenen van gastvrijheid; is de vreemdeling dan nog een vreemdeling? Gastvrijheid is aan de orde, stelt Derrida, wanneer sprake is van iemand die ik nog niet ken, die zich misschien ook niet zo gauw laat kennen. Het is belangrijk te beseffen dat 'de vreemdeling' (de 'vreemde gast') afhankelijk is van gastvrijheid. En ten tweede dat met het verlenen van gastvrijheid de gastheer of -vrouw ook een beetje vreemdeling zal worden, in de zin dat hij of zij zich op vreemd terrein begeeft met het verlenen van gastvrijheid. Elders zegt Derrida: "Een gastvrije verhouding tot de ander veronderstelt dat iets anders dan ikzelf voorrang kan hebben." Bij Derrida is gastvrijheid, het toegang geven aan de vreemdeling of aan andersheid, gekoppeld aan een symbolische ruimte – noem het een tussenruimte of een vrijplaats – waar bemiddeling en grensoverschrijding plaats kan vinden tussen mij en de ander, zonder dat ik me hoeft te verliezen in de ander en zonder dat de ander zich hoeft te assimileren aan mijn identiteit. Het gaat om een ruimte waar de tegenstelling tussen vreemdheid en eigenheid, tussen gekte en normaliteit overbrugbaar is, zonder dat de spanning verdwijnt. Wat is daarvoor nodig, welke verantwoordelijkheid speelt hier? Welke consequentie heeft dit voor de normale gang van zaken, oftewel welke (tussen)stappen moeten worden genomen om werkelijke gastvrijheid te kunnen realiseren?

c) Een tussenstap om gastvrije niches te creëren

Met het oog op de te verlenen gastvrijheid wordt opschorting van de norm van normaal gevraagd. *Waar het huis geen zorg krijgt vindt de ontmoeting niet plaats.* Het 'huis' moet geschikt worden gemaakt voor de ontvangst, de drempels moeten verwijderd. En dat niet eenmalig maar telkens weer, omdat er telkens opnieuw sprake kan zijn van vreemdheid en telkens weer uitsluiting dreigt. Daarbij is het plaats bieden aan 'iemand die ik niet kan plaatsen' een kwestie van proberen, een kwestie van vallen en opstaan. Het bieden van gastvrijheid is een kwetsbare operatie. Het levert een spanning op die ik niet uit de weg kan gaan. Gezocht is naar wat zou kunnen helpen om die spanning te hanteren. De idee van

een *tussenstap* of *opschorting* lijkt helpend. De gastheer of -vrouw dient zich niet uit te leveren aan de ander. In gijzeling komt de ontmoeting niet tot stand. De tussenstap is nodig om te achterhalen hoe de normaliteit en de gastheer of -vrouw als onderdeel daarvan een werkelijke ontmoeting in de weg staan. De zorg voor het huis heeft aldus in de eerste plaats betrekking op kritische aandacht voor de eigen wereld en de eigen identiteit. De kwaliteit van de toegankelijkheid voor vreemde anderen is afhankelijk van de competentie om als samenleving (instellingen, professionals en burgers) deze tussenstap te maken en de opschorting te voltrekken.

Het begrip *niche* is een concretisering van de gastvrijheid. Kwartiermakers werken aan niches in welzijns- en vrijwilligerswerk, en op al de plekken waar mensen verlangen deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer. Kwetsbare mensen vinden in niches anderen die emotioneel ondersteunend zijn en tijd hebben; er vinden activiteiten plaats die door hen als zinvol worden ervaren. Niches zijn omgevingen waarin mensen in staat worden gesteld zich als handelend persoon te ontwikkelen en waar een gevoel van eigenwaarde wordt gevoed.¹³ Niches danken hun kwaliteit mede aan maatjes, mensen die zich ter plekke opwerpen als bondgenoot en als het nodig is als bemiddelaar. Maatjes kunnen ter plaatse door bijvoorbeeld een functionaris gastvrijheid alias trajectbemiddelaar worden georganiseerd, maar als eenmaal het bewustzijn is ontstaan waarom het gaat, zou het ook spontaan kunnen gebeuren.¹⁴ Dat is belangrijk, want niet iedereen met psychiatrische problematiek of welke andersheid dan ook meldt zich als zodanig aan. In de niche ontmoeten verschillende werelden elkaar, raken ze elkaar en beïnvloeden ze elkaar. Een *gevarieerde samenleving*, voorbij de standaardmens, krijgt daarin concreet gestalte (Van Houten, 1995, Kröber 2008, Bolsenbroek en Van Houten, 2010).

Portret Karen Soeterik

Een antropologe als kwartiermaker

Karen Soeterik is cultureel antropologe. Zij studeerde af op uitsluitende wij-zijdenkwijzen zoals die werden ervaren door islamitische vrouwen. Deze achtergrond komt haar bij haar werk als kwartiermaker bij Prisma zeer goed van pas. "Ik ervaar mijn werk als kwartiermaker voor een deel als het werk van een antropoloog in het veld: ik moet mij inleven in de leefwereld van mensen die mij vreemd zijn, ik onderzoek waar mensen obstakels ervaren in het meedoen; ik netwerk en praat met sleutel-figuren. Ten slotte 'vertaal' ik de belevingswereld en ervaringen van 'de vreemde anderen' in de taal van beleidsmakers en professionals." Karen: "Behalve op de mensen met een verstandelijke beperking zelf, richt kwartiermaken zich op de zorginstellingen, de welzijnsorganisaties en andere maatschappelijke organisaties die *in de buurt* actief zijn én op het bestuur van het betreffend stadsdeel. De afgelopen twee jaar hebben we in Amsterdam Oost / Watergraafsmeer gewerkt. Doel was de bevordering van een gastvrije en veilige omgeving voor mensen met een verstandelijke beperking in reguliere vrijetijdscentra. Ja, je zou het werken aan *niches* kunnen noemen. Als mensen in de buurt gebruik kunnen maken van voorzieningen vergroten ze vaak ook hun sociale netwerk en zijn alleenwonenden minder eenzaam. Bovendien ontstaat meer bekendheid met deze bijzondere doelgroep bij de professionals en de gebruikers van deze voorzieningen en dat vermindert de koudwatervrees. In dit stadsdeel heb ik voor het eerst gewerkt met twee extra medewerkers (Maatschappelijke Integratie en Participatie) van Cordaan (fusiepartner van Prisma) en dat heeft zijn vruchten afgeworpen. Zij hadden de tijd om met mensen rustig kennis te maken, te kijken wat ze wilden en zelf te vertellen over de mogelijkheden in de wijk. Ze konden mensen aan zich binden en hen letterlijk meetrekken omdat ze vertrouwd waren." Zie ook: www.kwartiermaken.nl – *Dat het gewoon is dat we er zijn en Kwartiermaken in het sociaal-cultureel werk in Amsterdam Oud-West.*

"HET FASCINE-
RENDE IS DAT HET
VROEGERE OBJECT
VAN ONDERZOEK
NU ZELF AAN HET
WOORD KOMT."

3 / ONDERZOEK – HET ORGANISEREN VAN 'KRITISCHE DIALOGEN'

Ik wil de komende twee jaar binnen de onderzoeksprogramma's van het Kenniscentrum Sociale Innovatie vijf uiteenlopende thema's bij de kop pakken. De thema's wil ik alle inleiden met de organisatie van een – in de woorden van Adri Smaling (2008) – *kritische dialoog* om vanuit die verkennende dialoog rond een gedeeld probleem, maar met uiteenlopende stakeholders onder wie studenten en docenten tot preciezere onderzoeksvragen te komen. Ik meen dat Smaling met zijn kritische dialoog ruimte maakt voor vreemdheid, werkt aan gastvrijheid en oproept tot opschorting. Dat probeer ik hieronder te laten zien.¹⁵

De kritische dialoog als methode van kwalitatief onderzoek

Smaling (2008) pleit in zijn afscheidsrede voor het organiseren van kritische dialogen als methode van onderzoek. In deze dialogen gaat het erom een argumentatie, een redenering te begrijpen, te beoordelen en eventueel te corrigeren of te verbeteren.

In een kritische dialoog gaat het er niet om relevante gedachten te verzwijgen noch om van de ander te winnen. Het gaat erom samen, met wederzijds respect en vertrouwen, een redenering, een gedachte, een veronderstelling van verschillende kanten te bekijken, juist om de zaak zelf recht te doen. Coöperatie prevaleert boven competitie.

Smaling stelt dat in de kritische dialoog het gesprek niet beperkt is tot een cognitief rationele discussie die op consensus gericht is. Deelnemers worden niet gestript van hun meerstemmigheid en meervoudige diversiteit; unanimitieit is niet langer het hoogste doel. De kritische dialoog is gericht op het duidelijk krijgen, begrijpen en respecteren van en ook communiceerbaar maken van overeenkomst en verschil in opvatting.

Een dialoog of een dialogische verhouding is een interactieve verhouding tussen mensen, waarbij de interactie wordt gekenmerkt door het streven naar en realiseren van gelijkwaardigheid, wederzijds vertrouwen en respect (d.w.z. een

positieve houding tegenover anders-zijn), wederzijds begrip, wederzijdse openheid oftewel ontvankelijkheid. Verder is wederzijds welwillende interpretatie van groot belang. De gespreksdeelnemers vermijden elkaar op kleine of onbelangrijke foutjes te vangen. De kritische dialoog is van doorslaggevend belang in participatieve onderzoeksvormen, waarmee een aantal lectoraten binnen het Kenniscentrum inmiddels al een meerjarige traditie heeft opgebouwd. In participatief onderzoek worden *stakeholders* immers ook als competente medeonderzoekers beschouwd. Daarbij zullen wij bovendien inzetten op handelings- of actieonderzoek waarbij de onderzoekers tevens sociale veranderaars zijn.

Empathisch verstaan

Empathisch vermogen is een voorwaarde voor het kunnen dialogiseren. Inlevingsvermogen helpt om de ander meer recht te doen, in moreel en ethisch opzicht, maar ook met betrekking tot de kennis die men wil vergaren. Empathisch verstaan verbetert de dialoog en omgekeerd versterkt de dialoog het empathisch verstaan. *Ervaringskennis* over het onderwerp van onderzoek is een voordeel. Men krijgt daardoor als het ware een (empathische) antenne mee.

Al met al is Smaling met het onderzoek dat hij voorstaat - ook in methodologische zin - uit op erkenning van de ander als een ander, een mens zoals ik maar misschien met andere meningen, levensovertuigingen en leefwijzen. Het gaat erom niet alleen overeenkomsten te zien, maar ook diepliggende verschillen te erkennen en te begrijpen, om aanvaarding van de universele behoefte naar wederzijdse erkenning als mens.

Misschien, zo oppert Smaling, wordt er wel veel te weinig gedaan in onze samenleving om ons dialogisch vermogen en ook ons empathisch vermogen verder te ontwikkelen. Dit vermogen is zowel goed voor de menselijke samenleving als het menswetenschappelijk onderzoek.

De benadering van Smaling sluit aan bij hoe Jean Pierre Wilken (2010) in zijn proefschrift over wetenschapsbeoefening spreekt.

Het fascinerende is, stelt Wilken, dat het vroegere object van onderzoek nu zelf aan het woord komt, dat de betrokkene van passief object actief subject wordt in de rol van ervaringsdeskundige, coresearcher en peerspecialist. Er ontstaat een nieuw type wetenschap: ervaringskennis als noodzakelijk complement op andere kennisbronnen, zoals theoretische en professionele kennis.

Onderzoeksthema's

a) Meerwaarde van een kwartiermaker in een wijkteam

"Bij het schrijven van de tekst voor deze folder ben ik eigenlijk vooral teruggegaan in mijn herinnering aan de periode waarin ik zelf in een diepe crisis zat en mezelf sociaal volkomen geïsoleerd voelde. Van daaruit heb ik geprobeerd naar de woorden te zoeken die destijds heel misschien mijn belangstelling voor kwartiermaken gewekt zouden kunnen hebben. Ik heb gemerkt dat dit nog helemaal niet meeviel. Toen ik zelf depressief was vond ik de maatschappij alleen maar verschrikkelijk angstaanjagend en zocht ik alleen maar naar plekken waarop ik me zo goed mogelijk voor die 'samenleving' kon verschuilen. Maar wie weet had ik, op de momenten waarop ik me opgejaagd voelde (door het UWV bijvoorbeeld) en besepte dat ik toch iets moest doen, misschien wel een folder over kwartiermaken in handen willen krijgen. Ik hoop dat we erin geslaagd zijn in deze folder uw aandacht te trekken en hopen dat het uitnodigt tot een gesprek."

Een ervaringsdeskundig begeleider/kwartiermaker
Foldertekst - Ik mag er zijn, jij mag er zijn (Van Bergen en Sok, 2008)

In de wijk werken teveel verschillende organisaties en professionals langs elkaar heen. Vanuit het Kenniscentrum Sociale Innovatie wordt gewerkt aan wijkteams die ervoor zorgen dat burgers die dat nodig hebben de juiste ondersteuning krijgen op het gebied van wonen, zorg en participatie. Het gaat om een team met presente, breed aanspreekbare nieuwe sociale professionals die ook verbindingen weten te leggen met mantel-

zorgers en andere vormen van informele of vrijwilligerszorg. Op welke wijze kunnen sociale wijkteams zo georganiseerd en ingericht worden dat ze werkelijk ondersteunende dienstverlening kunnen bieden aan mensen in de wijk en een bijdrage leveren aan participatie en sociale cohesie?¹⁶ Ik wil onderzoeken wat de toegevoegde waarde van kwartiermaken is en de inzet van ervaringsdeskundigheid. Daarnaast is het belangrijk om de competenties en methoden die horen bij kwartiermaken verder te onderzoeken en uit te werken. Ik bouw hierbij voort op eerder onderzoek dat door het lectoraat Participatie, Zorg en Ondersteuning hiernaar verricht is (Scholtens, 2007).¹⁷

b) Burgervriendschap

'Ik heb sinds een jaar een maatje die bovendien dezelfde opleiding als ik heeft gedaan. (...) Ik bedenk me nu dat het beter geweest zou zijn als zulke projecten er ook in het verleden waren geweest, toen ik jonger was. Als ik een vriendin zou hebben gehad van mijn eigen leeftijd, dan zou ik mij niet zo alleen hebben gevoeld.' Birsan Başar, 2010.

Burgerschap is een centraal begrip in de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo). Ten behoeve van maatschappelijke deelname (en daarmee burgerschap) van kwetsbare groepen zet de Wmo in op de participatie van in mijn woorden 'weerbaarder' burgers. Onder het motto: van verzorgingsstaat naar participatiemaatschappij. Vriendendiensten en maatjesprojecten passen daarbij. Begonnen als een vrijwilligersproject voor mensen die door hun psychiatrische achtergrond in een isolement waren geraakt of anderszins behoefte hadden aan een maatje om de ervaren obstakels in de samenleving te overwinnen, bestaan er nu voedselbankmaatjes, sportmaatjes, wandelmaatjes, bel- en mailmaatjes, studiematjes, maatjes voor jongeren, daklozen, mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een achtergrond als migrant, maatjes voor vluchtelingen en ex-gevangenen. En niet te vergeten het *maatje ter plaatse*, oftewel een maatje daar waar iemand wil deelnemen aan een activiteit die niet zomaar als veilig, uitnodigend of gastvrij wordt

ervaren. Tegenwoordig zet de Amsterdamse Vriendendienst ook in op netwerkcoaches – coachmaatjes die helpen het netwerk uit te breiden. In Antwerpen koppelt het project *Een paar apart* mensen die in armoede leven aan mensen die niet in armoede leven om samen naar bijvoorbeeld het theater te gaan, naar een concert, film of museum - plekken waar mensen in armoede niet zo gauw komen.

We zouden deze vorm van burgerschap naar de ethicus Hans Reinders (1999) als *burgervriendschap* kunnen betitelen. Het gaat niet meteen om een relatie in de private sfeer; de vriendschap duidt op een publieke deugd, die daadwerkelijk samenleven mogelijk maakt. Burgervriendschap bestaat daar waar burgers voor elkaar medeburger zijn; men heeft deel aan elkaars leven zodanig dat ieder kan gedijen.

Deze 'burgervriendendiensten' lijken een uitgelezen mogelijkheid om de dubbele participatieclaim van de Wmo waar te maken. Maar hoe zit het met de gemeentelijke steun voor dergelijke projecten, nu de geestelijke gezondheidszorg zich steeds vaker als financier terugtrekt? En onder welke condities worden burgers *betrokken* burgers, burgervrienden? En wordt de informele zorg niet misbruikt om bezuinigingen op de formele zorg te compenseren? Kunnen vrijwilligers de gevolgen van de transitie van de verzorgingsstaat naar de participatiestaat wel altijd opvangen? Worden hun taken niet te veel opgerekte? Welke professionele infrastructuur is nodig om burgervriendschappen te doen slagen en hoe leiden we daarvoor sociale professionals op? En ten slotte, hoe dragen dergelijke projecten bij aan ruimte voor anders-zijn, aan een ander denken over anders-zijn, waardoor er ook een preventieve werking vanuit zou kunnen gaan en burgervriendschap tot de orde van de dag gaat behoren? Heel veel vragen, vragen die binnen het Kenniscentrum leven en waar we gezamenlijk de komende jaren in allerlei projecten antwoorden op willen vinden – te beginnen vanuit een kritische dialoog met alle betrokkenen, zoals hierboven geschetst.

c) Economie van inclusie – werken aan nichediversiteit

Terwijl ik dit schrijf is het nieuws over de dreigende crisis – of is hij er al? – die misschien wel in een echte depressie zal overgaan, niet van de lucht. Tegelijkertijd komt er in navolging van de Verenigde Staten een *Occupybeweging* op met een explosie aan soms werkelijk revolutionaire ideeën.

Kwartiermaken komt op voor een inclusieve samenleving waarin ook mensen met kleine en grote handicaps de kans krijgen naar eigen wens en vermogen maatschappelijk te participeren en tegen een inkomen dat zoden aan de dijk zet en hen niet tot eeuwige armoede veroordeelt.

We weten niet in hoeverre de Wet Werken Naar Vermogen die begin 2013 van kracht wordt soelaas zal bieden, maar het lijkt niet overbodig naar radicalere oplossingsrichtingen te zoeken.

Daartoe heb ik contact gezocht met het *Platform Duurzame en Solidaire Economie* (DSE). Doel van dit Platform is niets minder dan de realisatie van een solidair en ecologisch duurzaam economisch systeem. Het Platform DSE concentreert zich daarbij op de Nederlandse economie en samenleving, maar plaatst dit tegen de achtergrond van een mondiale duurzame en rechtvaardige economie en samenleving. In haar boodschap benadrukt het Platform DSE niet alleen de noodzaak en urgentie van een economische transitie, maar ook de kansen die deze verandering biedt. Onlangs heeft het platform DSE besloten meer lokale initiatieven te gaan steunen. Ik heb vertegenwoordigers van het platform uitgenodigd hun streven naar een duurzame en solidaire economie uit te breiden naar en te verbinden met een *inclusieve economie*.¹⁸ Zowel een duurzame en solidaire economie als een inclusieve economie lijken gebaat te zijn bij een sterkere *nichediversiteit* in de samenleving(en). Daarover bestaan wereldwijd bemoedigende vergezichten, die beginnen bij lokale wijkeconomieën. (Hier ligt ook een verbinding met het lectoraat arbeidsparticipatie van Ben Fruytier en Rob Gründemann.)

Het begrip nichediversiteit stamt uit de biologie/ecologie; een niche duidt juist op een specifieke plek die van betekenis is voor de handhaving van een bepaalde (kwetsbare) populatie. Niches hebben op hun beurt een functie voor het ecologisch systeem als geheel. Nichediversiteit moet de mogelijkheid bieden om mensen met uiteenlopende handicaps op een humane, duurzame en solidaire manier in te passen in de samenleving, die dan een andere samenleving wordt, minder eendimensionaal, minder monocultureel.

Vanuit het bijzonder lectoraat Kwartiermaken wil ik een kritische dialoog organiseren om met het Platform DSE en andere betrokkenen de overeenkomsten tussen een duurzame en solidaire economie en een inclusieve economie helder te krijgen en te onderzoeken hoe de bewegingen elkaar kunnen versterken – in theorie en praktijk.

Daartoe worden bedrijven uitgenodigd en aangespoord hun winst niet in te zetten voor groei maar voor sociaal maatschappelijke activiteiten bij hen om de hoek. Werknemers ontwikkelen een ander perspectief dan louter geld als middel voor een beter leven. Het ligt voor de hand om ook aansluiting te zoeken bij de beweging voor Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO). Kunnen we samen met studenten, docenten en andere belanghebbenden, onder wie zeker ook mensen uit de veronderstelde doelgroepen een verkennend onderzoek uitvoeren om vanuit een gezamenlijke visie concrete initiatieven en bestaande praktijken te ondersteunen?¹⁹

d) Uitsluiting maakt ziek²⁰*Een geschonden wijbeeld*

We weten het allemaal: iemands zelfbegrip komt niet in isolatie tot stand. Identiteitsvorming is dialogisch van aard. Mensen zijn voor hun zelfgevoel afhankelijk van de erkenning van anderen. Deze afhankelijkheid maakt de mens kwetsbaar. Miskenning kan diep ingrijpen in iemands identiteit. Omdat we pas een verhouding tot onszelf kunnen ontwikkelen vanuit het standpunt van anderen en de sociale wereld om ons heen, kunnen we ons niet afsluiten voor minachting en vernedering door anderen. Bovendien veroorzaakt miskenning niet alleen pijn en verdriet, het kan het individu ook belemmeren in de ontwikkeling van eigen mogelijkheden en talenten. Capaciteiten die latent aanwezig zijn, kunnen geblokkeerd worden door een fundamenteel gebrek aan zelfvertrouwen, een onvermogen om jezelf te zien als iemand die een bepaalde taak tot een goed einde kan brengen. Minachting en negatieve stereotypering hebben zelfonderdrukkende effecten. Om dat te begrijpen, moet er zowel oog zijn voor de *inwendige zelftwijfel* die op langere termijn kan ontstaan doordat men een negatief beeld overneemt, als voor de *externe dreiging* die er uit kan gaan van concrete anderen met negatieve vooroordelen over de groep waarmee men zichzelf identificeert. Oftewel, het is belangrijk te beseffen dat vooroordelen hun eigen realiteit voortbrengen. Dominante groepen in een samenleving kunnen ertoe bijdragen dat minderheden zichzelf gaan zien als inferieur. Er ontstaat een geschonden wijbeeld aangezien de groep in kwestie begint te geloven in de eigen onwaardigheid. De geringe waardering gaat het gevoel van eigenwaarde in de weg staan. Op grond van het geschonden wijbeeld bekijkt men ook elkaar met gemengde gevoelens. Nogmaals: de menselijke afhankelijkheid van erkenning voor de zelfinterpretatie, maakt minderheidsgroeperingen of gemarginaliseerde groepen zeer kwetsbaar. De pijn en inwendige worsteling worden bijna altijd tekort gedaan (Bart van Leeuwen, 2003).

Ik meen dat in deze tekst de overeenkomst tussen mensen met een psychiatrische achtergrond en door een bepaalde partij weggezette moslims wordt onderstreept. Ik gebruik hem dan ook als opmaat voor een kritische dialoog over ziekmakende uitsluiting, stigmatisering en discriminatie van anders-zijn.

Psychiater en epidemioloog Paul Selten (2011) legt een direct verband tussen de langdurige ervaring van vernedering en sociale uitsluiting en het feit dat jongere Marokkaanse en Turkse Nederlanders vaker lijden onder psychoses en depressie dan jongere Nederlandse Nederlanders. In dezelfde richting wijst een manifest van Turks-Nederlandse professionals (De Volkskrant 10/1/2011): veel Turks-Nederlandse jongeren hebben het gevoel dat ze nooit onderdeel van de Nederlandse samenleving zullen worden. Bovendien is het sociale vangnet (waaronder zelforganisaties), waarop hun ouders een beroep konden doen, broos geworden. Volgens Selten speelt ook in andere landen het verhoogde risico.

Het gaat er hier niet om het hebben van psychoses tot louter politiek probleem te verheffen. Het gaat er wel om de politieke aspecten ervan onder ogen te zien!

Onderzoeksvragen

Hoe kunnen de helende potenties in en van de samenleving worden versterkt? Hoe kan de samenleving met haar bedrijven, instituties, verenigingen en burgers voor meer mensen een plaats zijn waar je je thuis voelt en hoe kan de kwartiermaakbeweging²¹ voor het stimuleren van een toleranter cultureel klimaat van betekenis zijn?²²

Het wederzijds voornemen is op dit thema samen te werken met Ihsan, *islamitisch instituut voor maatschappelijk activeringswerk*.

Ihsan wil de betrokkenheid van de moslimgemeenschappen in Nederland bij maatschappelijke kwesties bevorderen en hun inzet daarvoor vergroten. Een van de pijlers is deelname aan het publieke debat omtrent sociale vraagstukken zoals multiculturaliteit, verantwoordelijk burgerschap en het tegengaan van verarming en uitsluiting.

e) Organisatie van een kwartiermakersfestival op de hogeschool onder het motto: Lof der zichtbaarheid

De afgelopen tien jaar vonden overal in het land zo'n 25 vaak meerdaagse kwartiermakersfestivals plaats. Een kwartiermakersfestival heeft tot doel via culturele evenementen ontmoetingen te organiseren tussen mensen met en zonder psychiatrische achtergrond. Mensen met een psychiatrische achtergrond, maar in Arnhem ook mensen met een verstandelijke handicap, presenteren zich in artistieke producties (theater, muziek, dans, poëzie, exposities) en proberen aldus verschuiving in de beeldvorming teweeg te brengen, daarin bijgestaan door 'gemeenschapskunstenaars'.

Kwartiermakersfestivals helpen mensen uit kwetsbare groepen in de openbaarheid te treden. Men maakt zich op artistieke wijze publiek. De deelnemers verlangen er als anderen naar erkend te worden in wat voor hen belangrijk is, hun artistieke kwaliteiten; maar ook, zoals Ellie van Steensel (2011), het noemt: hun "iets minder vanzelfsprekend in de wereld staan".²⁴

Daarmee is een festival tevens een agendering, ze vestigt met schone kunsten en andere activiteiten de aandacht op het belang van deze dubbele erkenning.

De festivalkunstenaars nuanceren met hun werk en optredens de negatieve beeldvorming rond psychiatrische patiënten of andere kwetsbare groepen. Ze laten iets zien van mensen van wie de kijker/het publiek normaal gesproken niet zoveel begrijpt. De

Vlaamse filosoof Rudi Visser (2007) wijst met zijn boek *Lof der zichtbaarheid* op de betekenis van dit 'in de openbaarheid treden'. Hij stelt dat het zich in woord en daad tonen aan de ander, iets doet met mensen. De publieke openbare ruimte is in die zin productief. Het publieke stelt bijvoorbeeld de 'amateur- of professionele kunstenaar met een psychiatrische achtergrond' in staat niet alléén te blijven met zijn anders-zijn; een anders-zijn dat hem tot een minderheid maakt en hem daardoor misschien benauwt. De meeste mensen – niet iedereen – hechten er belang aan te participeren in een publieke ruimte die ruimer is dan die van gelijkgezinden of - oneerbiedig gezegd - van 'soortgenoten'. Dat heeft te maken met een vorm van respect, met de ervaring dat je er ook toe doet in de 'gewone wereld' - zonder dat je je anders-zijn hoeft op te geven. Het gaat mij er beslist niet om het anders-zijn te verabsoluteren tot iets dat de ander volledig determineert. Met het festival willen we tonen dat de publieke ruimte niet alleen van standaardmensen is, van een kleine meerderheid *dikke-ikken* (Kunneman, 2005). De publieke ruimte is een ruimte die bevrijding mogelijk maakt. Mijn anders-zijn hoeft niet steeds op de voorgrond van mijn bekommernis te staan, maar vindt een onderkomen in het festival. Het belang van het betreden van de openbare ruimte wordt krachtig verwoord door Barbara Douwes, deelneemster aan het Amsterdamse kwartiermakersfestival in 2008:

*"Ik vind mijn deelname schitterend; ik krijg eindelijk ruimte om mijn wereld te laten zien. Ik vind het belangrijk dat er een opening is naar de wereld. Iemand uit de psychiatrie is vaak afgesloten van de wereld, die mag die wereld niet zo gauw in."*²⁵

Begin 2009 hield Sandra Trienekens haar oratie als lector Burgerschap en Culturele dynamiek. Zij plaatst kunst in het hart van de samenleving. Zij spreekt het vermoeden uit dat

(gemeenschaps)kunst kan helpen 'zachte burgerschapscompetenties' van burgers en instanties op te wekken. Zij verstaat onder deze zachte burgerschapscompetenties o.a. het vermogen met soms onoplosbare verschillen te leven, het vermogen om diversiteit een positieve plaats te geven in het publieke domein, oftewel het vermogen om niet dat wat anders is te verbannen naar het privé-domein. Zachte burgerschapscompetenties betreffen het vermogen imperfectie te accepteren en verschil te verdragen.²⁶

"Ze zeiden: we hebben nog nooit zo'n Barbara gezien. Er kwam iets in mij tot bloei waarvan ik dacht dat het nooit meer tot bloei zou komen. Ik dacht dat ik voorgoed verbonden zou zijn aan de psychiatrie, voorgoed beoordeeld zou worden als psychiatrische cliënt..."(Barbara Douwes)

In 2009 deden drie studenten van de Hogeschool Utrecht onderzoek naar de werkzaamheid van buurtmakersfestivals. De uitkomsten van dit onderzoek waren divers, maar redelijk eensluidend was de uitkomst dat deelnemende cliënten heel enthousiast waren en zich 'empowered' voelden (Koelmans, Zandinga, Swart, 2009). Bovenstaande citaten van Barbara Douwes komen uit dit onderzoek. Op dit moment doet Mariska Hendriks haar afstudeeronderzoek naar de publieke kant van drie specifieke vaker op festivals uitgevoerde activiteiten: het gezelschapsspel *Een steekje los*, een theatervoorstelling van de *Firma Zorgbehang* en *Photovoice* (zie blz. 46, 47). Bij haar staat de vraag centraal hoe *het publiek* deze activiteiten ervaart. Onder andere de uitkomsten van deze beide onderzoeken zullen een rol spelen bij de kritische dialoog voorafgaand aan het te organiseren HU-festival.

Bij het festival zullen de opleidingen Creatieve Therapie, Cultureel

Maatschappelijke Vorming en Sociaal Pedagogische Hulpverlening nauw worden betrokken, juist om naast de therapeutische ook de gemeenschapsvormende aspecten van artistieke activiteiten te belichten (zie ook Rieger, 2010).

"IK ZIE DE HOGESCHOOL ALS EEN VRIJPLAATS, EEN BROEDPLAATS, EEN NIET DOOR COMMERCIE OF INSTRUMENTALISME BEZETTE TUSSEN-RUIMTE"

4 / KWARTIERMAKEN IN HET ONDERWIJS

Lucy Kortram, die mij als lector *Diversiteit en de multiculturele competentie* voorging bij deze faculteit, was een belangrijke kwartiermaakster op het gebied van diversiteit en het multi-actorperspectief. Bij competenties gaat het steeds om kennis, vaardigheden en houdingen.

De hogeschool, betoogt zij, moet een maatschappelijk omslagpunt in etnische verhoudingen proberen te realiseren door competente, dat wil zeggen cultuursensitieve professionals op te leiden.²⁷ De hogeschool zal de bijzondere bagage moeten herkennen van studenten met een grotere variatie in ervaringswerelden, die kan leiden tot dwarse of nieuwe inzichten en andere kijkrichtingen. Kwaliteiten zoals het spreken van andere talen, kennis en inzicht in hindoeïsme of islam, andere netwerken moeten als *niet-traditionele talenten* worden herkend en erkend, aangemoedigd, ontwikkeld en zichtbaar gemaakt.

Het gaat erom ook voor hen, net als voor andere kwetsbaarder groepen een stimulerende leeromgeving te scheppen, de eerste signalen van demotivatie te herkennen en te interpreteren, de instroom te bevorderen en de uitval – die onevenredig groot is – te verminderen. Multiculturele competenties moeten onderdeel vormen van de curricula (Kortram, 2006). Ik zal proberen hier mijn bijdrage aan te leveren.

Ik zie de hogeschool als een vrijplaats, een broedplaats, een niet door commercie of instrumentalisme bezette tussenruimte waar wij gemotiveerd door de vragen uit de praktijk vrijelijk alles op kunnen pakken wat die praktijk verder kan brengen of kan inspireren. Ik wil helpen nieuwe vergezichten aan te reiken die vastgeroeste praktijken in beweging kunnen brengen, ten behoeve van een inclusieve en multiculturele samenleving. Ik wil proberen bij te dragen aan een opleiding die niet opleidt tot aanpassing aan de samenleving maar opleidt tot zelfstandig lerende en opererende professionals, *normatieve professionals*. De studenten die wij opleiden staan voor de urgente taak de

nieuwe sociale professional uit te vinden, georiënteerd op de samenleving, werkend binnen het kader van een nieuw zorgstelsel en met een betekenisvolle omgang met ervaringsdeskundige cliënten. Nog even Derrida. Hij noemt de tussenruimte een ruimte waar we tijdelijk balling kunnen zijn en ballingschap acht hij nodig voor het ontstaan van de ervaring van 'zichzelf als een ander'. Onder andere door de confrontatie met de leefwereld van gemarginaliseerde groepen via mensen uit die groepen zelf, via films, stages en participatief actie- of handelingsonderzoek kunnen studenten deze ervaring opdoen.²⁸ De tussenruimte functioneert als plaats van opschorting van het gewone, het normale, de prestatie maatschappij, de dwang tot assimilatie; in de vrijplaats/tussenruimte word je blootgesteld aan wrijving, geconfronteerd met het niet onmiddellijk begrijpelijke, met het onuitsprekelijke soms. De opschorting is nodig om je open te kunnen stellen voor meerstemmigheid. Op deze wijze kan de opleiding werken aan de competentie om deze tussenstap te maken en anderen daartoe aan te zetten, te motiveren - omdat daarmee de kwaliteit van gastvrijheid/ toegankelijkheid voor uitgesloten is gegeven. Ik blijf nog even bij deze thematiek stilstaan.

De specifieke verantwoordelijkheid van professionals

Wat is vanuit kwartiermaken gezien de specifieke verantwoordelijkheid van sociale professionals? Het serieus nemen van gastvrijheid voor niet-standaardburgers vraagt om reflectieve professionals. Studenten moeten leren op de bestaande verhoudingen te reflecteren – en op henzelf als onderdeel daarvan – om te zien wat op het spel staat. Juist met het oog op het dienen van gastvrijheid voor de mensen in de marge is de terugkeer tot het zelf – als onderdeel van een concrete wereld – noodzakelijk. De mogelijkheid dat het Ik zich laat raken door het Andere, veronderstelt dat dit Ik zich op een ogenblik weet te onttrekken aan het regime van de in de wereld heersende ordes. Pas wanneer de enkeling zich niet meer totaal identificeert met de ter plaatse gegeven cultuur en zich niet meer verschuilt achter het in 'het algemeen geldige', wordt hij kwetsbaar - in de zin van

open - voor de ander. Dit houdt in dat het individu zich een eigen positie veroorlooft, onafhankelijk van de normaliteit. Hij kan zich niet meer beroepen op wat in de wereld 'in het algemeen' van kracht is. Met de opschorting zet hij precies dat op het spel. Pas door deze daad trotseert het Ik werkelijk de normaliteit. Het gaat om een poging zichzelf bijeen te rapen, en niet de willoze aanhanger te zijn van het heersende sjablone (Victor Kal, 1999).

Voor mensen in de marge zijn de instellingen van de verzorgingsstaat van bijzonder belang. Voor velen blijken ze echter onbereikbaar. Het werk in al deze instellingen staat te vaak in het teken van verzakelijking en vermarkting, standaardisering en protocollering.²⁹ Soms dragen deze 'vernieuwingen' bij aan doelmatigheid, maar er gaat ook veel verloren. Het innemen van een eigen positie of het nemen van een eigen specifieke verantwoordelijkheid raakt erdoor in het gedrang. Om de vreemde ander werkelijk te begrijpen, hem nabij te kunnen zijn en op hem in te kunnen gaan, is het soms nodig de aan de organisatie eigen interpretatiekaders op te schorten en regels te deconstrueren, juist teneinde rechtvaardig te kunnen oordelen. Wanneer managers betrokkenheid en emoties tot inferieure kennis degraderen, wordt een zorgende en presente houding echter onmogelijk gemaakt. Dit keert zich uiteindelijk tegen de werkers. Het tot bestaan komen van de persoon die de cliënt is, heeft het bestaan (en telkens opnieuw tot bestaan komen) van de professional als persoon tot voorwaarde (Baart, 2001). Een dergelijk proces vraagt om een hermeneutische competentie, de bekwaamheid om de betekenis van de situatie waarin de ander verkeert te ontsluiten; dat kan alleen vanuit een persoonlijke, betrokken houding. Herstel van zelfrespect ontstaat door herstel van wederkerigheid en dat werkt naar twee kanten. De professional kan zich echter alleen geven als zijn organisatie hem of haar óók subjectieverend tegemoet treedt, als hij erover kan praten wat het hem doet dat mensen zich soms op een zo grote afstand van zijn wereldbeeld en van wat hij als het goede leven ervaart, bevinden. Voorwaarde is bovendien dat de specialisering niet zover reikt dat de professional het geheel van de persoon wel uit het oog móet verliezen.

Een nabije houding sluit maatschappelijk engagement niet uit. De relatie tussen de individuele problematiek en de bredere maatschappelijke context maakt in een concrete beroepsuitoefening de reflectie op deze bredere context juist urgent. De nabije houding confronteert met die relatie en brengt de eigen waarden en normen van de professional in het geding.³⁰

In de opleiding zullen docenten zelf ook die opschorting moeten kunnen opbrengen, de stap opzij om studenten tevoorschijn te kunnen laten komen, voor hen gastvrij te zijn en hen in de gelegenheid te stellen te reflecteren op de samenleving en op zichzelf als onderdeel daarvan.

Ik wil bijdragen aan een opleiding – en ik maak hier dankbaar gebruik van een artikel van Boomkens en Gabriëls (2007) – met alledaagse gevoeligheid voor lokale bijzonderheden en uitzonderlijkheden. Ik wil professionals mee opleiden, die betrokken zijn bij serieuze, lokale, sociale en politieke kwesties die ons allen aangaan, professionals die vrijuit onderzoeken, spreken en oordelen. Ik wil bijdragen aan een academie waar *kritische praktijktheorie* wordt bedreven. Kenmerkend voor kritische theorie is haar emancipatorische claim, bouwend op een niet hiërarchisch samenwerkingsverband, interdisciplinair, subversief aan de status quo vanuit een gevoel van onbehagen. Kritische theorie houdt de relatie tussen theorie en praktijk goed vast, kiest partij, verbindt grote en kleine verhalen evenals het micro- en macroniveau, is op zoek naar nieuwe vocabulaires³¹, strijdbaar, interactief, de plaats der moeite betredend, met oog voor complexiteit, niet ontwijkend, niet bang voor het risico, maar de vreemde (en daarmee het vreemde) tegemoet tredend in het besef dat gastvrijheid een kwetsbare operatie is. Ik wil bijdragen aan een hogeschool met aandacht voor wat ongehoord is, om de wereld te tonen dat ze niet zo hoeft te zijn zoals ze is.

Cliënten als ambassadeurs, als kwartiermakers

De geestelijke gezondheidszorg zou in het kader van het streven naar inclusie ten eerste de rol van de samenleving op de agenda moeten zetten. Ze probeert de samenleving aan te moedigen van stressbron tot hulpbron te worden. Als tweede zou ze zichzelf kunnen overtuigen van de belangrijke rol die cliënten (zelf) kunnen spelen in het werken aan betrokkenheid in de samenleving. Een strategie die voor het werken aan betrokkenheid heel effectief is, is een combinatie van voorlichting en contact door ervarings-deskundigen. Speciaal daarvoor getrainde cliënten vertellen het publiek, bijvoorbeeld werkers en vrijwilligers in het sociaal-cultureel werk of in de opleidingen daartoe, over de aard van hun aandoening en hoe het is om daarmee te leven. Ze vertellen ook over hun verlangen naar een gewoon maatschappelijk gewaardeerd en erkend bestaan en wat er voor nodig is om dat te realiseren.

Deze strategie is om maar liefst vijf redenen effectief. Ten eerste is de informatie die wordt overgedragen overtuigender en maakt meer indruk dan wanneer ze door hulpverleners wordt gegeven. Ten tweede leert het publiek de cliënt die de voorlichting geeft kennen: de psychiatrisch patiënt krijgt een gezicht, een stem en een persoonlijkheid. Het stigma verdwijnt en de betrokkenheid neemt toe. Ten derde blijkt een dergelijke voorlichtende activiteit – mits goed voorbereid en begeleid – zeer empowerend te werken – het brengt mensen bij hun kracht, geeft hen een besef van invloed. Ten vierde helpt het andere cliënten aan een rolmodel. En ten vijfde: cliënten vinden hiermee betaald werk dat bijdraagt aan hun eigenwaarde.

Kwartiermakers sporen gemeenten aan om werkgevers, medewerkers van woningcorporaties, scholen, kerken en moskeeën te stimuleren ervaringsdeskundigen uit te nodigen om voorlichting te geven. De gemeente kan zijn eigen diensten en ambtenaren verplichten zich op deze wijze te laten voorlichten. Denk aan politiemensen, medewerkers van het UWV, beleidsambtenaren, WMO-loketmedewerkers etc.

Portret Fritz Bremer*Dialogo over psychische ervaringen*

Fritz Bremer is psycholoog en leidinggevende bij de *Brücke Neumünster* – een instelling voor beschermd wonen met ook een dagactiviteitencentrum. Vanuit de *Brücke* heeft hij een variatie van multiloog³³ opgezet – een ‘Wanderpsychoseseminar’.

Psychoseseminars organiseren aanvankelijk vooral het gesprek tussen cliënten, verwanten en hulpverleners. In Neumünster worden behalve deze drie groepen uitdrukkelijk ook professionals van buiten de geestelijke gezondheidszorg en daarnaast ook andere burgers/ buurtgenoten/wijkbewoners uitgenodigd. Daarom kan het psychoseseminar met recht een *multiloog* worden genoemd. Het ‘Wander’ slaat op het rondtrekkend karakter van de bijeenkomsten: men organiseert het seminar op de plek waar men behalve cliënten, naasten en hulpverleners specifieke professionals en/of burgers wil bereiken. Zo werden er behalve bij de *Brücke* zelf seminars gehouden in het stadhuis, in het gemeenschapshuis van de kerk, op een beroepscollege (vergelijk ROC) en in een algemeen ziekenhuis.

Fritz Bremer werkt aan een *participatiecultuur* binnen de *Brücke*, o.a. rond de (ook inhoudelijke) organisatie van de psychoseseminars.

‘Psychiatrieerfahrener’ Matthias Behrendt omschrijft zijn ervaring daarmee als volgt: *“Normaal zijn betekent, aan de norm gebonden zijn, oftewel aan normen, die een maatschappij voor juist houdt. Maar wat betekent dat voor de integratie van mensen die anders zijn? Het is goed te weten dat mensen met psychische problemen ook een groot verlangen naar een normaal leven hebben. (...) Als ik in een situatie beland, waarin er eisen aan mij worden gesteld, kan ik ook vorderingen maken, tenminste als het een situatie is die mij bemoedigt. Mijn ziekte is intussen dragelijk geworden... Ik kon aan de relaties met mijn familie werken. Daardoor kon ik mijn identiteit ontwikkelen. De eigenlijke psychische kwetsbaarheid verlangt artsen die de mens als geheel*

zien en de betekenis van de ziekte voor deze persoon meer serieus nemen. Ik zie me zelf nu weer als geheel. Ik ben daar heel blij mee.”

Fritz: *“Veel cliënten hebben de ervaring: ‘mijn mening telt toch niet’. Want het eerste wat men vaak als psychisch zieke meemaakt bij een opname zijn dwangmaatregelen, verregaande betutteling en daarmee verlies van eigenwaarde. En juist deze uitsluiting, die velen hebben meegemaakt, maakt het ‘weer meedoen’ moeilijk, maar ook belangrijk. En wij, de professionals moeten het oude denken achter ons laten, stoppen met over hun hoofden heen te beslissen. We leren bewust om te gaan met het anders-zijn van anderen; het leven van alledag van de mensen met wie we werken. Hun maatschappelijke rol en participatie is veel meer een onderwerp van gesprek en van handelen geworden. We zien ook veel meer de beperkingen van onze interventies. (...) Het meedoen in de samenleving van mensen met een psychiatrische achtergrond wordt een thema voor de samenleving als geheel, niet alleen voor de geestelijke gezondheidszorg. (...) We werken aan de bevordering van maatschappelijk engagement, de inzet van vrijwilligers en de inzet van ‘cliënten’ in het vrijwilligerswerk.”* (Zie ook Bremer, 2010)

"EEN UITGESTOKEN HAND IS NODIG OM SAMEN NAAR EEN BETERE PLAATS TE GAAN."

pag
47

Photovoice

lectoraat
Bijzonder lectoraat
Kwartiermaken

openbare les
Kwartiermaken,
werken aan ruimte
voor anders-zijn

PHOTOVOICE

Photovoice is stemgeven aan cliënten middels een foto en een verhaal over wat stigma en zelfstigma met hen doet en heeft gedaan, om vervolgens in gesprek te gaan met uiteenlopende toehoorders en meer begrip te kweken voor psychische kwetsbaarheid en vooral voor wat mensen nodig hebben voor hun herstel en om mee te kunnen doen.

In een cursus van 8 à 10 bijeenkomsten worden wij ons bewust van stigma en zelfstigma en vooral hoe daarmee anders/beter om te kunnen gaan. Het is een emanciperend en empowerend bewustwordingsinstrument voor de deelnemers zelf en daarmee ook voor de toehoorders (Madeleine Prinsen per mail, oktober 2011).³²

Wanhopig reiken de ijzeren
binten van de aarde naar de
hemel.

Als een trap waarlangs hij kan
ontsnappen. Maar helaas bereikt
hij niet de hemel en zit hij
gevangen in de stalen kooi.

De wind huult door de binten en
klinkt als stemmen die zeggen:
Jij, Jij deugt niet. Jij bent een

niemand. Niemand houdt
van jou. Jij bent een nul,
Een nietsnut.

Na jaren in de kooi denkt hij
ook dat het zo is.

Ik, ik deug niet. Ik ben een
niemand. Niemand houdt van
mij. Ik ben een nul, een nietsnut.

Het kost jaren om uit de kooi te
ontsnappen, om andere
stemmen te horen in de wind.
Je kunt het niet alleen.
Een uitgestoken hand is nodig
om samen naar een betere
plaats te gaan.

Hans

"WIJ ZIJN WOEDEND OMDAT STRUCTUREEL MENSEN WORDEN UITGESLOTEN IN ONZE MAATSCHAPPIJ"

/ NOTEN

¹ 'De bezetting maakt me neerslachtig. In mijn eigen land kan ik me niet vrij bewegen. Dat voelt als een zware last die op me drukt.' Khalil (17) van de Palestijnse Circus School in Ramallah, in de documentaire *Trip to the Moon* die door Myrthe Verweij en Jasper Korff werd gemaakt van de solidariteitsreis van de *Fanfare van de Eerste Liefdesnacht*, juli 2011, www.triptothemoon.info.

² Zie het Manifest van de Naamloze Vennootschap, 12 oktober 2011. "Onze woede wordt tot nog toe niet gehoord, omdat wij niet beschikken over een taal die onze woede kan verwoorden. Wij zoeken naar die taal en beginnen bij onze woede. Wij zijn woedend dat ten gunste van een moreel failliet bancaire systeem onze maatschappij kapot wordt gemaakt. Wij zijn woedend omdat economisch denken gereduceerd wordt tot marktdenken. Wij zijn woedend dat wij ons leven in dienst moeten stellen van het in stand houden van de eeuwig durende economische groei in plaats van het verbeteren van ons leven en dat van de mensen om ons heen. (...) Wij zijn woedend omdat zieken en gehandicapten niet langer gesteund worden in hun streven in waardigheid te leven. Wij zijn woedend omdat asielzoekers in dit land het leven sowieso onmogelijk wordt gemaakt. (...) Wij zijn woedend omdat structureel mensen worden uitgesloten in onze maatschappij. Wij zijn woedend omdat wij allemaal freelancer van ons eigen leven moeten zijn, dat bestaanonzekerheid en zelfredzaamheid verplichte manieren van leven zijn geworden." Enzovoort. Zie het hele Manifest op www.kwartiermaken.nl.

³ Zie ook: Jos Dröes en Annette Plooy (2010)

- ⁴ Hyun Sook Biewenga (2008) plaatst in haar doctoraal scriptie (Culturele Antropologie/Niet-westerse Sociologie) kwartiermaken in de beste traditie van de sociale psychiatrie. Maar - registreert zij - de sociale psychiatrie is in een dal geraakt o.a. door enerzijds gebrek aan wetenschappelijk bewijs voor het aanbrengen van veranderingen in de samenleving uit preventieve overwegingen, anderzijds door de focus op biologische, biomedische en technologische aspecten.
- ⁵ Vergelijk de uitspraak van de voorzitters van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie en GGZ-Nederland, respectievelijk Rutger Jan van der Gaag en Marleen Barth, in Trouw van 21 april 2011. Zij maken expliciet melding van de samenhang tussen de groei van diagnoses zoals ADHD en autisme en 'de hoge eisen die aan mensen worden gesteld door het razende tempo van het moderne leven'. Zij verbinden aan deze analyse echter geen enkele maatschappelijk relevante conclusie. Zie ook Deviant 70, september 2011 over het *psy-complex* en Gustaaf Bos, 2009.
- ⁶ Jenny Boumans (2011) stelt: Zo wordt er tegenwoordig ook vaak op een geïndividualiseerde manier over processen van herstel van psychische problematiek en over empowerment gesproken. Het individu wordt daarmee al gauw eenvoudigweg verantwoordelijk gesteld voor zijn gezondheid, zelfredzaamheid en participatie. Echter, in deze processen staat juist de verhouding tussen het individu en de maatschappij centraal. Het gaat om subjectwording waarbij het individu in samenspraak met anderen zich bevrijdt van belemmeringen vanuit zowel psychische als maatschappelijke structuren.
- ⁷ Zoals bemiddeld behalve door haarzelf (1992) in de proefschriften van Annemie Halsema (1998) en Tonja van de Ende (1999); zie ook Renders, 2007.
- ⁸ Voor dit vocabulaire van verschil pleitten ook de onderzoekers Barham en Hayward (1991). Zij stellen dat tegenover het medisch discours waarin de ziekte als absoluut wordt voorgesteld het normaliteitsdiscours staat, waarin het verschil juist wordt weggepoetst of ontkend. In het laatste geval wordt gedaan of de kracht van de goede bedoelingen de

- hardnekkige realiteit van chronische patiënten kan doen verdwijnen. Beide denkwijzen zijn in feite reductionistisch. Een vocabulaire van verschil negeert niet het 'het anders-zijn' waarvan ontegenzeggelijk sprake is in de levens van de betrokken groep.
- ⁹ Voor mijn lezing van Lyotard heb ik vooral gebruikgemaakt van het proefschrift van Richard Brons, 1997.
- ¹⁰ "Van belang is daarbij niet tevoren een maatstaf aan te leggen voor wat een 'verhaal' mag heten, maar aandacht te hebben voor de 'kleine verhalen' die zich verschuilen in het alledaagse. (...) Het vraagt van de gesprekspartner een 'luisteren naar fluisteren'." (Meininger, 2007, blz. 29)
- ¹¹ Zo onderwerpen Frank Renders en Herman Meininger (2011) het burgerschapsparadigma aan een kritische beschouwing. Zij menen dat het tekortschiet als oriënterend kader voor politiek, beleid, praktijk en wetenschappelijk onderzoek met betrekking tot de zorg aan en het samenleven met mensen met een verstandelijke beperking.
- ¹² Zie voor de gelijkenis van de noodzaak van het zoeken naar nieuwe idiomen en de noodzaak tot reframing, noot 31.
- ¹³ Zie ook Petry en Nuy (1997), Scholtens (2007) en Wilken (2010). Wilken onderscheidt een persoonlijke en een sociale niche. Zie voor een bespreking hiervan Kal, Prinsen en Van der Velden (2011).
- ¹⁴ Zie ook verderop het onderzoek naar burgervriendschap.
- ¹⁵ In zijn afscheidsrede verzet Antoine Mooij (2009) zich tegen de dominantie van *evidence based* onderzoek. Deze dominantie is zo sterk dat deze wijze van onderzoek bijna overal van toepassing wordt verklaard. Maar, zo stelt Mooij, de *evidence based* onderzoekscriteria zijn niet neutraal; ze sturen in de richting van een bepaald type informatie: de kwantificeerbare informatie. Kwantificeren is iets telbaar maken. Maar wat is naast dit tellen nog de plek van het vertellen? Mooij meent resoluut dat het misplaatst is alleen naar 'hard' bewijs te streven. Dat leidt tot een eendimensionale opvatting van de mens en die

pakt op termijn verkeerd uit, omdat de complexiteit van de werkelijkheid wordt miskend. Mooij pleit voor onderzoek dat in het teken staat van wat zich laat vertellen en interpreteren. Om vervolgens te kijken wat individueel en maatschappelijk nodig is. Overigens wijst Mooij erop dat er wel meer belangstelling lijkt te rijzen voor meer beschouwelijke vragen. Zie bijvoorbeeld ook Den Boer, Glas en Mooij (red.) (2008) *Kernproblemen van de psychiatrie*.

¹⁶ Zie ook Hans van Ewijk (2010) die Nederland neerzet als 'institutieland' bij uitstek: aan de top wat betreft het aantal bedden in de geestelijke gezondheidszorg en de zorg voor mensen met een verstandelijke handicap en ook het aantal kinderen in het speciaal onderwijs. Waar de budgets in de gespecialiseerde zorg in tien jaar zijn verdubbeld, is de inzet van welzijnswerkers, waaronder maatschappelijk werkers in de eerste lijn stabiel gebleven of zelfs afgenomen. En dat in tijden van vermaatschappelijking en de Wet maatschappelijke ondersteuning.

¹⁷ Zie voor methodische aspecten ook Doortje Kal (2008) *Kwartiermaken voor mensen met een verstandelijke beperking in Amsterdam Oud-West*, Utrecht: Movisie.

¹⁸ Martijn van der Linden en Pascal van Kaam van het Platform DSE hebben hun medewerking hieraan toegezegd.

¹⁹ Achtergrondartikelen van mijn hand: *Kwartiermaken in het bedrijf* - naar aanleiding van Wim Dubbinks *Het kapitalisme als kwetsbare orde*. De radicale implicaties van maatschappelijk verantwoord ondernemen, *Deviant* 35, december 2002; interview met Rifka Weehuizen over haar rapport *Mentaal kapitaal* (*Deviant* 52, maart 2007); *Heerlijke nieuwe niches*, *Deviant* 57, juni 2008 n.a.v. het verschijnen van het boek van Andreas De Block *Wanzin en natuur. Darwin en de psychiatrie*. Zie ook www.dse.nl en www.dsstitute.nl.

²⁰ *Uitsluiting maakt ziek* was de titel van het Symposium Frantz Fanon Actueel, december 2009. 'Het vaak onbewuste (koloniale) gedrag van mensen in de dominante groep leidt tot uitsluiting van de zwarte minderheidsgroep. Die uitsluiting maakt ziek en de hulpverlening erkent dit onvoldoende.' In

een notendop is dat de boodschap van Fanon en van dit symposium, stelt Huub Beijers in zijn verslag in *Deviant* 64, maart 2010.

²¹ Ik denk van een kwartiermaakbeweging te kunnen spreken omdat steeds meer mensen binnen en buiten de zorg zich op gedachtegoed en praktijken van kwartiermaken oriënteren. Zo zijn er ruim 50 kwartiermakers lid van de werkgroep kwartiermaken, heeft de Nieuwsbrief ruim 800 lezers en meelezers, zijn er 3500 boeken kwartiermaken in omloop, ontving kwartiermaken in 2008 de *Douglas Bennett Award*, wordt kwartiermaken in het visiedocument van GGZ-Nederland (2009) *Naar herstel en gelijkwaardig burgerschap* en in *Inventarisatie maatschappelijke steunsystemen* (2010) prominent genoemd, is kwartiermaken dankzij de inzet van Peter Rensen in de databank effectieve sociale interventies van Movisie opgenomen en dankzij Jan Steyaert in de Canon sociaal werk en ... zijn er steeds weer studenten die hun scriptie of afstudeeronderzoek aan kwartiermaken wijden.

²² Biedt het onderzoek van Jeroen van der Waal c.s. *Stedelijke context en steun voor de PVV – Interetnische nabijheid, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden* een aanknopingspunt? In genoemd artikel stelt men dat is aangetoond (in de VS en in Nederland) dat het culturele klimaat van invloed is op raciale tolerantie en weerstand tegen immigranten onder blanken respectievelijk autochtonen. Zowel hoog- als laagopgeleide autochtonen zijn substantieel minder etnocentrisch in Nederlandse steden die gekenmerkt worden door een toleranter cultureel klimaat, zoals gemeten met Florida's (2004) 'bohemian index'.

²³ In haar maatschappelijk activeringswerk bevordert en ondersteunt IHSAN de inzet vanuit de islamitische gemeenschap, gericht op zorg voor elkaar en op de kwetsbaren in de samenleving. Daarbij wordt aangesloten bij waarden en normen rond sociaal denken en handelen in het islamitisch gedachtegoed, met het accent op saamhorigheid, het goede handelen en rechtvaardigheid. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om ondersteuning van probleemgezinnen, pleegzorg voor moslims en de nazorg voor ex-gedetineerden en (ex)psychiatrische patiënten. Zie ook: Kal, *Moslims en psychiatrie en Kwartiermaken in de moskee*, 2004.

- ²⁴ Ellie van Steensel was de winnares van *De grote prijs 2008* van de Amsterdamse Kunstuitleen *Beeldend Gesproken* en initiatiefneemster van het hyperkwartiermakershersenvoedselproject *De Kopsalon*.
- ²⁵ Zie ook 'Amsterdamse ggz vaart mee in Gay Parade': Not visible, not existing, Psy 8-8-2011.
- ²⁶ Dit najaar kwam het boek *Culturele interventies in krachtwijken* uit van Sandra Trienekens, Willemien Dorresteijn en Dirk Willem Postma. Bij 'kwaliteit van leven in de stad'-interventies hebben we te maken met kleinschalige lokale kunstprocessen die inzetten op sociale, maatschappelijke, politieke of andere thema's die wijkbewoners bezighouden. Het initiatief kan liggen bij kunstenaars of kunstenaarscollectieven, lokale overheden, sociale en welzijnssector of andere culturele of sociaalactivistische groepen die zich op sociale of stedelijke vernieuwing richten. Deze interventies willen een bijdrage leveren op het individuele en/of op het metaniveau van de buurt of wijk. Aldus de schrijvers.
- ²⁷ Halleh Ghorashi (2006) spreekt als bijzonder hoogleraar Management Diversiteit en Integratie van het streven naar een diversiteitinclusieve samenleving. (Zie ook Kal, 2007)
- ²⁸ Zie ook het begrip *exposure* bij Andries Baart (2001), zie daarvoor ook Kal (2001a)
- ²⁹ Zie ook de felle aanklacht van Detlef Petry (2011) hieromtrent in *Uitbehandeld, maar niet opgegeven*.
- ³⁰ Zie over normatieve professionaliteit Kunneman 1995, Baart 2001, Kal 2001. Zie ook Lia van Doorn, 2008.
- ³¹ Zie ook het begrip *reframing* bij Merijn Oudenampsen: Een frame is volgens George Lakoff (2004) een in ons brein georganiseerd netwerk van impressies en ervaringen met bijbehorende associaties en waardeoordelen. Een frame helpt om de complexe realiteit te versimpelen en deze een betekenis te geven. In die zin staat het

- dichtbij *branding*: waar de reclame zich richt op het verbinden van een reeks van associaties met een merk, is framing de inbedding van een politieke realiteit in eenzelfde serie van associaties. Oudenampsen wijst erop dat als je een frame direct aanvalt door het te benoemen en het inhoudelijk te bekritisieren, je een grote kans loopt het debat alleen maar in termen van dat frame te definiëren. Men moet bijvoorbeeld de woorden, de frames van Wilders als linkse hobby, subsidieslurper, multikul, straattuig en islamisering niet gebruiken maar ze bestrijden door het onderwerp via andere frames te benoemen, het te reframen. Oudenampsen noemt dat het terug veroveren van onze woorden.
- ³² Photovoice moet niet verward worden met 'het foto-instrument als verpleegkundige interventie' zoals ontwikkeld door Jan Sitvast (2011) – al is er zeker verwantschap.
- ³³ Multiloog is een gespreksgroep waarin mensen op basis van gelijkwaardigheid vanuit verschillende achtergrond met elkaar ervaringen over (psychische) problemen in het dagelijks leven uitwisselen. Daarbij is het de bedoeling de ander en jezelf in de context van het dagelijks leven beter te leren begrijpen. Voor de multiloog worden mensen uitgenodigd die zelf ervaring hebben met psychisch lijden en mensen die als naaste, hulpverlener, buur, pastor, wijkagent of personeelschef betrokken zijn bij psychisch lijden. In de multiloog staat steeds de eigen, persoonlijke ervaring voorop. Multiloogbijeenkomsten worden buiten de reguliere hulpverlening om georganiseerd. Ervaren gespreksleiders hanteren een aantal regels waardoor de deelnemers zich uitgenodigd en veilig voelen om hun verhaal te doen. In Nederland heeft de psycholoog Heinz Mölders - o.a. geïnspireerd door de psychosese minars in Duitsland - vanuit zijn INCA Projectbureau het concept voor multiloog ontwikkeld. Samen met de toentertijd Amsterdamse preventiewerker Kees Onderwater zette hij halverwege de jaren negentig in Amsterdam multiloog op. In de multiloog wordt geprobeerd om op niet-medicaliserende en niet-psychologiserende wijze over psychiatrische ervaringen te spreken met uiteenlopende betrokkenen, zoals hierboven genoemd. Sturend principe in de groep is de gelijkwaardige dialoog, het

bevorderen van een goede verstandhouding, ook over het schijnbaar onbegrijpelijke. Psychoses of ander psychisch lijden zijn vaak aanleiding tot spraakverwarring. Daardoor brengen psychotische of andere gektes verwijdering teweeg tussen 'partijen'. Multiloog stimuleert opnieuw het gesprek en wekt daardoor begrip, betrokkenheid en solidariteit. Daarom organiseerden wij in ons kwartiermaakproject ook multiloogbijeenkomsten. Zie ook Mölders 2008.

"IK WIL NIET MEER ONZICHTBAAR ZIJN"

pag
59

Literatuur

/ LITERATUUR

Arends, Jan (1972) *Keefman*, Amsterdam: De bezige Bij.

Baars, Jan (1995) *Het uitzicht van Sisyphus*. Inleiding, in: Jan Baars en Doortje Kal (red.) (1995) *Het uitzicht van Sisyphus. Maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid*, Groningen: Wolters Noordhoff.

Baars, Jan en Doortje Kal (red.) (1995) *Het uitzicht van Sisyphus. Maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid*, Groningen: Wolters Noordhoff.

Baars, Laetitia en Jean Pierre Wilken (eindredactie) *Kansen in kunst. Kunst door mensen met speciale wensen. Kunst inclusief*.

Baart, Andries (2001) *Een theorie van de presentie*, Utrecht: Lemma.

Bakel, Marianne van en Dikkie Roelofsen (2011) *Reactie Moed is een zaak van het hart. Geestelijke verzorging en herstel (beweging)*, Tijdschrift voor Rehabilitatie en herstel van mensen met psychische beperkingen, nummer 3, oktober.

Barham, P. en R. Hayward (1991) *From the mental patient to the person*, Londen/ New York: Tavistock/Routledge.

Başar, Birsen (2010) *Ik wil niet meer onzichtbaar zijn. Autisme in de allochtone cultuur in Nederland*. Pica.

Bauman, Zygmunt (2011) *Vloeibare tijden. Leven in een eeuw van onzekerheid*. Zoetermeer: Klement/Pelckmans.

Beijers, Huub (2010) *Uitsluiting maakt ziek. Overwegingen bij een studiedag over Frantz Fanon*, *Deviant* 64, maart.

Bergen, Anne-Marie van, Karin Sok, met bijdragen van Hanneke Henkens (2008) *Buitengewoon: kwartiermaken en ervaringsdeskundigheid in maatschappelijke steunsystemen. Beschrijving zorgvernieuwings-projecten in Eindhoven en randgemeenten*, Utrecht: Movisie.

Block, Andreas De (2006) *Waaizin & natuur. Darwin en de psychiatrie*. Psychiatrie & Filosofie, Amsterdam: Boom.

Bolsenbroek, Anouk en Douwe van Houten (2010) *Werken aan een inclusieve samenleving. Goede praktijken*, Uitgeverij Nelissen, PM-reeks.

Boomkens, René en René Gabriëls (2007) *Filosofie als vrijmoedige kennispolitiek*, *Krisis* 4.

Bos, Gustaaf (2009) *ADHD – een kinderziekte? Over de groeiende toepassing van een normatief label en zijn transformatie tot een oorzakelijke entiteit*. Masterthese.

- Boumans, Jenny** (2011) (in press) *Een zoektocht naar het hart van empowerment. Een verkenning van het begrip en handvatten voor het bevorderen van empowerment van kwetsbare doelgroepen binnen zorg en welzijn*. Utrecht: Movisie.
- Bremer, Fritz** (2010) *Inklusion praktisch – was da alles drin ist!* in: Holger Wittig-Koppe, Fritz Bremer, Hartwig Hansen (Hg.) *Teilhabe in Zeiten verschärfter Ausgrenzung? Kritische Beiträge zur Inklusionsdebatte*, Neumünster: Paranus.
- Brons, Richard** (1997) *Lyotard: tussen openbaarheid en sprakeloosheid*, Amsterdam: uitgave in eigen beheer.
- Derrida, Jacques** (1998) *Over gastvrijheid*, Amsterdam: Boom (essay).
- Doorn, Lia van** (2008) *Sociale professionals en morele oordeelsvorming*. Openbare les juni 2008. Lectoraat Innovatieve maatschappelijke dienstverlening, Hogeschool Utrecht.
- Dröes, Jos en Annette Plooy** (2010) *De relatie van rehabilitatie en herstel in Engelstalige visiedocumenten: een verkenning*, Tijdschrift voor rehabilitatie en herstel van mensen met psychische beperkingen, oktober.
- Ende, Tonja van den** (1999) *In levende lijven. Identiteit, lichamelijkeheid en verschil in het werk van Luce Irigaray*, Leende: Damon.
- Ewijk, Hans van** (2010) *Maatschappelijk werk in een sociaal gevoelige tijd*. Inaugurale rede Grondslagen van het maatschappelijk werk, Universiteit voor Humanistiek, Amsterdam: SWP Humanistic University Press.
- Florida, R** (2004) *The Rise of the Creative Class, and How It's Transforming Work, Leisure, Community en Everyday Life*. Paperback ed. New York: Basic Books.
- Frankl, Victor E.** (1998) *De zin van het bestaan. Een inleiding tot de logotherapie*. Rotterdam: Ad. Donker.
- Ghorashi, Halleh** (2006) *Paradoxen van culturele erkenning. Management van diversiteit in Nieuw Nederland*. Oratie, Vrije Universiteit.
- Halsema, Annemie** (1998) *Dialectiek van de seksuele differentie. De filosofie van Luce Irigaray*. Amsterdam: Boom.
- Houten, Douwe van** (1995) *Gevarieerd of geconstrueerd*, in: *Een gevarieerde samenleving*, PamijerKeerkring Rotterdam, gebundelde spreekbeurten 3/10/1995.
- Irigaray, Luce** (1992) *Ik, jij, wij. Voor een cultuur van het onderscheid*, Kampen: Kok Agora.
- Kal, Doortje** (1995) *Opkomst en verduistering van maatschappelijke contexten. 'De bronnen te stoppen, waaruit in deze samenleving de kwalen opwellen'* in: Jan Baars en Doortje Kal (red.) *Het uitzicht van Sisyphus. Maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid*, Groningen: Wolters Noordhoff.
- Kal, Doortje** (2001a) *De waarde van nabijheid*, Passage, september.
- Kal, Doortje** (2001) *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*, Amsterdam: Boom.

- Kal, Doortje** (2002) *Kwartiermaken in het bedrijf*, Deviant 35.
- Kal, Doortje** (2004) *Moslims en psychiatrie in Nederland. Verslag van een verkennend onderzoek in het kader van de Vrije Stoel van Mikado - september 2004*.
- Kal, Doortje** (2004) *Kwartiermaken in de moskee*, Cultuur, Migratie en Gezondheid, nr 4.
- Kal, Doortje** (2007) *Niet zuinig met mentaal kapitaal. Geestelijke ongezondheid is grote kostenpost*. Interview met Rifka Weehuizen, Deviant 52, maart.
- Kal, Doortje** (2007) *De moed opzij te stappen*. Interview met Halleh Ghorashi, Deviant 54, september.
- Kal, Doortje** (2008) *Heerlijke nieuwe niches. Bespreking van Waanzin en Natuur. Darwin en de psychiatrie van Andreas De Block*, Deviant 57, juni.
- Kal, Doortje** (2008) *Kwartiermaken voor mensen met een verstandelijke beperking in Amsterdam Oud-West*, Utrecht: Movisie.
- Kal, Doortje** (2010) *Kwartiermakersfestivals – Über die Sehnsucht nach Sichtbarkeit*, in: Holger Wittig-Koppe, Fritz Bremer, Hartwig Hansen (Hg.) *Teilhabe in Zeiten verschärfter Ausgrenzung? Kritische Beiträge zur Inklusionsdebatte*, Neumünster: Paranus.
- Kal, Doortje** (2011) *Lof der zichtbaarheid* in: *Beeldend Gesproken*. Kunstprijs 2011, Amsterdam.
- Kal, Doortje, Madeleine Prinsen en Jet van der Velden** (2011) *Bespreking proefschrift Jean Pierre Wilken Recovering Care. A contribution to a theory and practice of good care*, Tijdschrift voor Rehabilitatie en herstel van mensen met een psychische beperkingen, juni.
- Kal, Victor** (1999) *Levinas en Rosenzweig. De filosofie en de terugkeer tot de religie*, Zoetermeer: Meinema.
- Kortram, Lucy** (2006) *Multiculturele competentieontwikkeling. Noodzakelijk voor het Hoger Onderwijs*, In de Marge, nr. 4.
- Kröber, Hans** (2008) *Gehandicaptenzorg, inclusie en organiseren*, Rotterdam: Pameijer. Proefschrift.
- Kunneman, Harry** (1995) *Normatieve professionaliteit en narratieve individualiteit*, in: Jan Baars & Doortje Kal (red.) *Het uitzicht van Sisyphus. Maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid*, Groningen: Wolters Noordhoff.
- Kunneman, Harry** (1996) *Van theemutscultuur naar walkman-ego. Contouren van postmoderne individualiteit*. Amsterdam Meppel: Boom.
- Kunneman, Harry** (2005) *Voorbij het dikke-ik. Bouwstenen voor een kritisch humanisme*, Amsterdam: SWP.
- Lakoff, G.** (2004) *Don't think of an Elephant*. Vermont: Chelsea Green Publishing
- Leeuwen, Bart van** (2003) *Erkenning, identiteit en verschil. Multiculturaliteit en leven met culturele diversiteit*, Leuven: Acco.

- Meininger, Herman** (1997) *'...Als u zelf'. Een theologisch-ethische studie van zorg voor verstandelijk gehandicapten*, Amersfoort: Vereniging 's Heerenloo.
- Meininger, Herman P.** (2007) *Verbindende verhalen en de ruimte van de ontmoeting*, in: Herman P. Meininger (red.) *Plaatsen waar plek is. Perspectieven op onderzoek naar sociale integratie van mensen met een verstandelijke handicap.* 's Heerenloo.
- Mölders, Heinz** (2008) *Je verplaatsen in een ander gezichtspunt. Over de betekenis van multiloog*, *Deviant* 57, juni.
- Mooij, Antoine** (2009) *Prudentie en evidentie*. Afscheidsrede, Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen in samenwerking met Boom juridische uitgevers, Den Haag.
- Oudenampsen, Merijn** (2011) *Creatief met taal. Framing en populisme*, de Helling, herfst.
- Petry, Detlef en Marius Nuy** (1997) *De ontmaskering. De terugkeer van het eigen gelaat van mensen met chronisch psychiatrische beperkingen*, Utrecht: SWP.
- Petry, Detlef** (2011) *Uitbehandeld, maar niet opgegeven. Het persoonlijke verhaal van een psychiater over zijn patiënten*, Amsterdam: Ambo.
- Plooy, Annette** (2007) *Stigma en stigmabestrijding*. Lezing op Congres Kwartiermaken in de WMO 22 mei, Tijdschrift voor Humanistiek 32, december.
- Regenmortel, Tine Van** (red.) (2010) *Empowerment en participatie van kwetsbare burgers. Ervaringskennis als kracht*. Opgedragen aan Jean Knooren, Amsterdam: SWP.
- Reinders, Hans** (1999). *De toekomst van de Nederlandse gehandicaptenzorg. Bespiegelingen over zorg, burger- en vriendschap*. In Handboek Mogelijkheden, vraaggerichte zorg voor mensen met een verstandelijke handicap. Maarssen, Elsevier Gezondheidszorg.
- Renders, Frank A** (2007) *Van emigrant tot immigrant: schijnbewegingen in het denken over mensen met een verstandelijke handicap*, in: Herman P. Meininger (red.) *Plaatsen waar plek is. Perspectieven op onderzoek naar sociale integratie van mensen met een verstandelijke handicap.* 's Heerenloo.
- Renders, Frank en Herman Meininger** (2011), *Afscheid van het burgerschapsparadigma?*, Nederlands Tijdschrift voor de Zorg aan mensen met verstandelijke beperkingen, september.
- Rieger, Gerd** (2010) *Der Begriff community in den Musiktherapie und in der Heilpädagogik*. Gedanken zur Entwicklung zweier Arbeitsfelder (lezing).
- Schinkel, Willem** (2011) *Diagnose: vloeibaar modern. Zygmunt Baumann schets van het heden*. Woord vooraf in Zygmunt Bauman, *Vloeibare tijden. Leven in een eeuw van onzekerheid*. Zoetermeer: Klement/Pelckmans.

- Scholtens Gerda & Doortje Kal** (1999) *'Ik verlang ernaar lid van de wereld te worden'*. *Kwartiermaken in buurt- en sportverenigingen en vrijwilligersorganisaties*, Zoetermeer: Reakt.
- Scholtens, Gerda** (2007) *Acht keer kwartiermaken. Een verkennend onderzoek naar de methodische aspecten van kwartiermaken*, Amsterdam: SWP.
- Selten, Paul** (2010) in: Joop de Jong, Sjoerd Colijn (redactie) *Handboek culturele psychiatrie en psychotherapie*, Utrecht: De Tijdstroom.
- Sitvast, Jan** (2011) *Photography as a nursing instrument in mental health care. How to use clients' photo stories for recovery*.
- Smaling, Adri** (2008) *Dialoog en empathie in de methodologie*, Amsterdam: SWP, Humanistics University Press.
- Sook Wiebenga, Hyun** (2008) *Kwartiermaken – werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond: Een Foucauldiaanse benadering*. Doctoraal scriptie Culturele Antropologie/Niet-Westerse Sociologie, Rijksuniversiteit Leiden.
- Steensel, H.F. van,** (2011) *Na de Beeldend Gesproken Kunstprijs 2008*. in: *Beeldend Gesproken. Kunstprijs 2011*, Amsterdam: Kunstuitleen / Galerie Beeldend Gesproken.
- Taylor, Charles** (1996) *De malaise van de moderniteit*, Kampen: Kok Agora; Kapellen: Pelckmans.
- Trienekens, Sandra** (2009) *Kunst in het hart van de samenleving: over burgerschap en culturele dynamiek*. Openbare Les: Hogeschool van Amsterdam.
- Trienekens, Sandra, Willemien Dorresteijn en Dirk Willem Postma** (2011) *Culturele interventies in krachtwijken*, Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Visker, Rudi** (2007) *Lof der zichtbaarheid. Een uitleiding in de hedendaagse wijsbegeerte*, Amsterdam: SUN.
- Waal, Jeroen van der, Willem de Koster en Peter Achterberg** (2011) *Stedelijke context en steun voor de PVV. Interetnische nabijheid, economische kansen en cultureel klimaat in 50 Nederlandse steden*, Res Publica.
- Weeghel, Jaap van & Jacques Zeelen** (1990) *Arbeidsrehabilitatie in een vernieuwde geestelijke gezondheidszorg*, Utrecht: Lemma.
- Wilken, Jean Pierre** (2010) *Recovering Care. A contribution to a theory and practice of good care*.
- Zandinga, Harmke, Hilde Koelmans, Annet Swart** (2009) *Kwartiermaken doe je samen! Landelijk onderzoek naar de werkzaamheid van kwartiermakersfestivals*. Afstudeeronderzoek in het kader van de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening, Hogeschool Utrecht.
- Ziek of bezeten** – www.ziekofbezeten.nl

/DANKWOORD

Wie hebben dit lectoraat veroorzaakt? Maart 2010 vond in het Provinciehuis in Den Bosch een congres plaats over (w)aardige zorg. Ervaringsdeskundige Madeleine Prinsen sprak daar over de waarde van zelfhulpgroepen, empowerment, herstel en ervaringskennis. Maar, zo stelde zij, zonder kwartiermaken, zonder ruimte in de samenleving om te kunnen zijn wie we zijn, heeft dit alles geen zin. Haar spontane lofrede op kwartiermaken en mij als vertegenwoordigster daarvan werd vervolgens even spontaan voortgezet door Andries Baart en Tine Van Regenmortel, die na haar optraden. Terug in de trein spoorde Andries mij aan werk te maken van een bijzonder lectoraat. Het was juist ook in die periode dat mijn promotor Harry Kunneman mij liet weten dat hij mij een bijzondere leerstoel waardig vond. En toen ik de suggestie van een bijzonder lectoraat bij Gerda Scholtens dropte kreeg ik zoveel enthousiasme terug dat ik er niet meer om heen kon.

Op de achtergrond speelden mijn activiteiten in Duitsland een rol. Na het uitkomen van de Duitse vertaling van mijn proefschrift in 2006 werd ik veelvuldig uitgenodigd voor lezingen, workshops en bijscholingen, soms zoveel dat het evenwicht een beetje zoek was. Dat wilde ik graag herstellen. Een bijzonder lectoraat kwartiermaken zou theorie en praktijk een nieuwe impuls kunnen geven.

Hans Kröber van de *Coalitie voor Inclusie* en bestuurder van de Pameijer zette me vol overtuiging op het spoor van de RIBW-alliantie en de voorzitter van deze alliantie Jaap Fransman van HVO-Querido was onmiddellijk bereid het lectoraat te agenderen. En toen kwam ik Jean Pierre Wilken tegen, bij een spreekbeurt op het jubileum van *het Trefpunt* waarvan kwartiermaakster

Anke Vergeer van Kwintes de trekker is. Deze ontmoeting was niet geheel toevallig want zijn lectoraat had in de persoon van Simona Karbouniaris onderzoek naar het Trefpunt gedaan. Hij was er onmiddellijk voor in om het bijzonder lectoraat kwartiermaken aan te haken aan zijn lectoraat en deel te laten uitmaken van de Kenniskring Sociale Innovatie van Hogeschool Utrecht.

Maar ook verder heb ik vrijwel alleen maar enthousiaste reacties mogen ontvangen op de installatie van een bijzonder lectoraat kwartiermaken. Naast de nog immer goeie reacties op mijn boek was dat alles zeer helpend. Ik schreef een pleidooi en in Alliantieverband trok Jan Alblas van Pameijer de financiële kar. Behalve Pameijer (Rotterdam) en HVO-Querido (Amsterdam) sloten in de loop van de zomer Kwintes (Zeist), RIBW Arnhem & Veluwe Vallei in samenwerking met Welzijn Rijnstad, RIBW Nijmegen & Rivierenland en Anton Constandse (Den Haag) zich aan. U allen ben ik zeer erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen! Dat vertrouwen kreeg ik ook voluit van de werkgroep kwartiermakers, van wat ik nu maar even 'de cliëntenbeweging' noem, het onderzoeksplatform Sociale Integratie van mensen met een verstandelijke handicap van Herman Meininger, mijn familie, vrienden en dichtbij en verre (LinkedIn) collega's. Waarmee ook is gezegd dat zij allen theorie en praktijk van kwartiermaken – het werken aan een inclusieve, gevarieerde en multiculturele samenleving – graag via dit lectoraat verder ontwikkeld willen zien.

Vervolgens duurde het nog wel enkele maanden voor de sollicitatiegesprekken in HU-verband daadwerkelijk plaatsvonden, maar 1 juni 2011 was het dan zover. Het aanstellingsgesprek was een feit. Precies een week eerder wist ik definitief dat ik geopereerd moest worden en de vooruitzichten waren ongewis. Hoe voer je zo'n goed/slecht nieuws gesprek? Gustaaf, bedankt voor de oefening en je support in deze periode. Maarten Hageman, bedankt voor je bemoedigende reactie. De hartelijke ontvangst in de Kenniskring en de eerste kennismaking in juni met Hogeschool Utrecht, de uitnodigingen voor lessen, colleges en

werkgroepen, de hogeschool voelt als een warm bad, of zal ik het een niche noemen – waarvoor mijn grootste dank uitgaat naar Jean Pierre Wilken.

Doortje Kal
November 2011

/ CURRICULUM VITAE

Doortje Kal (1948) is geboren en getogen in Ruurlo; haar ouders kwamen in haar geboortjaar met vijf kinderen uit Indonesië (Tandjong Pinang). Na de HBS ging zij de verpleging in, maar was daar niet op haar plek. Na enkele omzwervingen volgde zij (naast haar werk in een kindertehuis en later in een buurtcentrum) in deeltijd de sociale academie en de voortgezette opleiding. Van 1984 tot 1990 was zij hoofdzakelijk actief in het Platform GGZ Amsterdam dat zich inzette voor vernieuwing en democratisering van de geestelijke gezondheidszorg in Amsterdam. Van 1990 tot 1992 gaf zij inhoudelijk leiding aan twee Amsterdamse dagactiviteitencentra. Vandaaruit initieerde zij het eerste project kwartiermaken. Daarna werkte zij bijna tien jaar als preventiewerker sociale psychiatrie bij Riagg Haagrand. In 1995 bracht zij samen met de filosoof Jan Baars de bundel *Het uitzicht van Sisyphus* uit. De maatschappelijke contexten van geestelijke (on)gezondheid werden daarin door uiteenlopende wetenschappers belicht en geagendeerd. Het initiatief tot een tweede project kwartiermaken was daarvan het logisch gevolg. Met een beschrijving van en filosofische reflectie op dit project promoveerde zij op uitnodiging van Harry Kunneman in 2001 aan de Universiteit voor Humanistiek. Van 2001 tot 2003 werkte zij samen met Andries Baart aan de introductie van de presentiebenadering in de geestelijke gezondheidszorg en aan een Landelijk Steunpunt Kwartiermaken. In 2005 en 2007 organiseerde zij van daaruit spraakmakende congressen over kwartiermaken in de WMO met beide keren een combinatie van kunst en debat. Ook gaf zij les aan de opleiding casemanagement van de RINO Noord- Holland en verzorgde zij talloze gastcolleges, lezingen, workshops, bijscholingen, na het verschijnen van de Duitse vertaling van haar poëtschrift in 2006 ook veelvuldig in Duitsland.

Daarnaast verrichtte zij de afgelopen tien jaar uiteenlopend onderzoek.

- samen met Jet Vesseur van het IGPB: onderzoek naar de integratiemogelijkheden van mensen met een verstandelijke handicap;
- op verzoek van Ihsan en via de vrije stoel van Mikado: onderzoek naar aanknopingspunten binnen de islam voor betrokkenheid van de islamitische gemeenschap bij hun 'psychiatrische patiënten' (daarbij werd de vraag opgeworpen hoe te werken aan gastvrijheid in een gemeenschap die zelf geen gastvrijheid ervaart);
- samen met Geeske Koldijk (Universiteit voor Humanistiek): onderzoek naar de kwaliteit van Beschut Wonen GGZ Heerenveen;
- in opdracht van Movisie een evaluatieonderzoek van een kwartiermaakpraktijk voor mensen met een verstandelijke handicap in Amsterdam Oud-West;
- onderzoek naar de succes- en faalfactoren van het cliëntgestuurde Dagactiviteitencentrum in Amstelveen van het toenmalige Roads. Vanaf 2008 participeert Kal in een werkgroep van onderzoekers op het gebied van sociale integratie van mensen met een verstandelijke handicap onder leiding van Herman Meiningier. In 2008 ontving het project Kwartiermaken de *Douglas Bennett Award* voor bijzondere verdiensten op het gebied van rehabilitatie en herstel. In 2010 gaf Kal op initiatief van Anois samen met Gerda Scholtens de cursus Kwartiermaken voor ervaringsdeskundigen. Doortje Kal heeft vele publicaties op haar naam staan, die vrijwel alle draaien om het thema dat haar sinds haar jeugd bezighoudt: dat van bestrijding van uitsluiting. Veel ervan zijn te vinden op de site www.kwartiermaken.nl.

/ COLOFON

Auteur

Doortje Kal

Eindredactie

Lisette Blankestijn

Ontwerp

Vormers, Utrecht

Druk

Grafisch Bedrijf Tuijtel, Hardinxveld-Giessendam

Lectoraat

Bijzonder lectoraat kwartiermaken

Kenniscentrum Sociale Innovatie

Openbare les **Kwartiermaken, werken aan ruimte voor anders-zijn**

16 december 2011

Coördinator Marketing en Communicatie

Mirjam Kruijselbrink

Bezoekadres

Heidelberglaan 7, 3584 CS Utrecht

Postadres

Postbus 85397, 3508 AJ Utrecht

Telefoon

(088) 481 9831

E-mail

ksi@hu.nl

doortje.kal@hu.nl

